

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2009

Michael Čejka

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Katedra teorie kultury

Diplomová práce

Michael Čejka

Město Liberec v kulturologické perspektivě

The city of Liberec in the perspective of cultural studies

Liberec 2009

vedoucí práce: PHDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Rád bych tímto způsobem poděkoval především vedoucímu své diplomové práce PhDr. Vladimíru Czumalovi za odbornou i morální podporu.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Liberci, dne

.....

Anotace

Tato práce vznikla z potřeby hlouběji pochopit změny, které se v současné době v Liberci odehrávají. Kromě nezbytného základu v podobě přiblížení historického vývoje města obsahuje reflexe několika moderních urbanistických teorií a úvah na téma současné architektury. Pomocí nich se potom pokouší vysvětlit překotný stavební rozvoj Liberce posledních let, pojmenovat jeho největší negativa a nebezpečí a nakonec také načrtnout v obrysech některá konkrétní řešení.

Annotation

This thesis originated from the need of a deeper understanding of the recent changes that have been taking place in the city of Liberec. Aside from the necessary base in the form of the city's historical background it reflects some of the modern urbanistic theories and essays on contemporary architecture. By this means it then tries to explain the constructional boom of past years, point out its biggest negatives and dangers and eventually also to outline some particular solutions.

Obsah:

1. Úvod	6
2. Liberec	8
2.1 Historický a urbanistický vývoj	9
2.2 Vznik současné podoby centra Liberce	13
3. Církevní stavby v Liberci	16
4. Průmyslové stavby v Liberci	19
4.1 Problém průmyslového dědictví	23
5. Územní rozvoj	25
5.1 Bydlení	25
5.1.1 Teorie Filter Down	25
5.1.2 Teorie Trade Off	27
6. Suburbanizace	29
7. Automobil	33
8. Veřejná prostranství a tvorba veřejného prostoru	36
8.1 Landmarks	38
8.2 Mentální mapy	39
9. Architektonická (sebe)reflexe	42
9.1 Opozice modernosti a bydlení	45
9.2 Ne-místa	48
10. Tvorba nových městských prostorů v současném Liberci	50
10.1 Dolní centrum	57
10.2 Soukenné náměstí a OD Ještěd	58
10.3 Sokolovské náměstí	62
11. Liberecká současnost	64
11.1 Proměna města	66
11.1.1 Liberec Plaza	66
11.1.2 Forum Liberec	69
11.2 Mistrovství Světa v Klasickém Lyžování 2009	70
11.3 Western Harbour	71
11.4 Projekt Regiotram	74
12. Závěr	76
13. Seznam použití literatury	77

1. Úvod

Žádný obyvatel Liberce nemohl přehlédnout výrazné změny, které ve městě v posledních letech probíhají. Žádný člověk, jemuž není osud vlastního města lhostejný, pak nemůže tyto změny přejít pouhým mávnutím ruky. Ve městě, které je navíc v rámci České republiky nechvalně proslulé jako „Mekka korupce“, jsem měl proto nespočet důvodů toto téma nějakým způsobem uchopit.

Z akademického úhlu pohledu se jako nejefektivnější jevílo zhodnocení dosavadního architektonického, urbanistického a historického vývoje a vypracování jeho stručného přehledu, jehož zvládnutí je dle mého názoru základem pro jakékoliv další zpracování tématu. Zvýšenou pozornost jsem přitom věnoval problémům bezprostředně ovlivňujícím libereckou současnost a každodenní životy jeho obyvatel. Tyto konkrétní problémy jsem se pokusil nahlédnout v širším kontextu, který mi poskytly moderní urbanistické teorie. Zpracování celé teorie města však nebylo cílem této práce, ta mi měla pouze poskytnout určitý nadhled, přinést témata k zamyšlení a nakonec i umožnit načrtnout obrysy některých konkrétních řešení.

Moderní literatura věnující se Liberci byla v posledních letech obohacena hned o několik zásadních příspěvků. Kolektiv autorů okolo Romana Karpaše vydal obsáhlou publikaci *Knih o Liberci*, mapující podrobně zejména historii města, doplněnou o úctyhodné množství cenného obrazového materiálu. Největší osobností, se kterou se chtě nechtě musí setkat každý, kdo se urbanismu Liberce věnuje, je potom Svatopluk Technik, jehož práce dosahují v tomto oboru zdaleka nejvyšší úrovně. V neposlední řadě bych rád zmínil práci kolektivu kolem Karla Čtveráčka, který v roce 2006 začal vydávat *Ročenky liberecké architektury*. Ty představují velmi kvalitní přehled aktuálního dění ve městě, avšak přinášejí také články zabývající se podrobně dílčími problémy z historie Liberce a okolí. Neocenitelnou službu mi přitom poskytla Krajská vědecká knihovna v Liberci, která jak rozsahem svého archivu, tak kvalitou poskytovaných služeb splňuje požadavky moderní instituce evropské úrovně.

„Je smutné, že již pouhé staveniště začínáme vnímat spíše jako formu hrozby než jako pozitivní příslib něčeho, co nás čeká.“¹

Liberec, centrum města, září 2009.

1 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 20

2. Liberec

Liberec patří díky historickému odkazu své architektury mezi nejvýznamnější a nejzajímavější místa České republiky. Město nabízí širokou paletu nádherných ukázek stavebnictví, zejména klasicismu osmnáctého století a historismu druhé poloviny devatenáctého století. Velké množství finančních prostředků plynoucích z průmyslu již od samého počátku průmyslové revoluce, spojené s „myšlenkami všestranně se vytvářející městské společnosti „velkoměstského typu“, jak je prezentovala především Vídeň, Mnichov nebo Drážďany“², daly vzniknout mnoha velkorysým stavbám určeným pro veřejné služby na straně jedné, a celým čtvrtím vil a rodinných domů na straně druhé.

Libereckou architekturu formovaly ještě dva další významné faktory – jakási konzervativnost místních architektů, projevující se v jejich tíhnutí ke klasicismu a jeho odkazu, a nemalé množství veřejných stavebních zakázek, přitahujících do regionu velké osobnosti architektury např. ze sousedního Německa, Vídně, ale i celé střední Evropy. Ti dali městu tvář zejména mezi lety 1880 a 1930. Vytvořili promyšlenou infrastrukturu a koncept zahradního města s důrazem na harmonii města a přírody. Jeho unikátní krajinná dispozice – zasazení do Liberecké kotliny mezi Jizerskými horami a Ještědským hřebenem – k tomu totiž přímo vybízí.

Nechceme zde tvrdit, že idea zahradního města je ideálním urbanistickým všelékem a řešením pro naše město, dodnes je však velmi inspirativní a některé myšlenky v ní obsažené by v praxi rozhodně přispěly ke kvalitnějšímu bydlení a tedy i životům našich současníků. O to smutněji působí fakt, že současné vedení města touto bohatou přírodní scénérií pouze omlouvá pomalou destrukci městského centra, potažmo celého města. I proto zůstanou reklamní plátky, označující Liberec za český Innsbruck, v lepším případě nedosaženou chimérou a v horším případě sprostou lží. Přesto však musíme připomenout, že největší tragédií pro libereckou architekturu byl osud sdílený ve druhé polovině dvacátého století téměř se všemi dalšími českými městy. Ostrůvkem naděje v moři betonu a pralese panelových domů byla díky místní architektonické škole šedesátá léta, která obohatila město a jeho panorama o několik dodnes velmi významných staveb. I o tom však ale až později.

2 LIPUS, Radovan – VÁVRA, David. *Šumná města*. Brno: Petrov, 2002, s. 127.

2.1 Historický a urbanistický vývoj Liberce

Nejstarší historie osídlení Liberecké kotliny je poměrně nejasná, a to i proto, že archeologicky stála tato oblast vždy spíše na pokraji zájmu. V pravěku pravděpodobně nebyla vzhledem ke své nadmořské výšce a drsnému podnebí vůbec osídlena. Nejstarší nález proto pochází z mladší doby kamenné, neolitu, a jedná se o kamenný kladivovitý mlát. Dalšími z mála předmětů, vyprávějících historii libereckého kraje, jsou kamenná (zhruba 2800-2450 př.n.l.) a bronzová sekerka ze střední doby bronzové. Pouze tyto předměty nám, za předpokladu, že sem nebyly zaneseny druhotně, napovídají o nejstarším osídlení v tomto kraji. Nejsou však dokladem žádného typu osídlení, o kterém tedy v této době rozhodně nemůžeme mluvit, mohlo jít totiž např. pouze o předměty ztracené při lovecké výpravě apod. Z dalších období – doby železné, římské, období stěhování národů nebo dobu staro- až mladohradištní – nemáme bohužel žádná svědectví jakéhokoliv typu lidské činnosti.

Historikové se však shodují na tom, že první archeologické stopy osídlení na území Liberce můžeme vystopovat do konce třináctého století, kdy byla na brodě Harcovského potoka vybudována osada jménem Habersdorf. Tvořilo ji pouze několik dřevěných domů a vznikla jako součást Zemské obchodní cesty z Čech do Lužice, která v této době rychle získávala na důležitosti. První písemná zmínka o osadě jménem Reychinberch pochází z roku 1352 a informuje o kostele a placení desátku. Jediné dochované a především nalezené předměty z období středověku jsou stříbrná mince z let 1350-1370 a fragment keramické nádoby, rovněž ze 14. století.

Na území Liberecké kotliny se ale již nedlouho poté zformovalo několik dalších menších oddělených sídel, jejichž jména dodnes známe jako jednotlivé liberecké čtvrti – nejprve Rochlice a Vratislavice (1360), Krásná studánka (1381), nebo Doubí a Vesec (1412). Tyto samostatné sídelní celky tedy načrtly nejzákladnější rozvržení města a jeho jednotlivých částí již před více než šesti sty lety. Místa nejstaršího osídlení na území Liberce, která dala ve 14. století vzniknout jádru dnešního městského centra, a které určují jeho obecnou strukturu v základních obrysech bez nadsázky dodnes, jsou tedy dvě zmíněné osady Habersdorf a Reychinberch. Habersdorf byl založen na brodě přes potok v místech dnešního terminálu MHD Fügnerova a dodnes nám po něm zůstala památka v podobě známého pozdně barokního domu U Zeleného stromu. Reychinberch zase na kopci při křižovatce Zemské cesty, která se zhruba v místech dnešního Benešova (dříve Staroměstského) náměstí rozdělovala do tří směrů – na Jablonec, Frýdlant, a Žitavu. Obě osady se poté roku 1411 spojily. Jak jsme si nyní ukázali, urbanistické rozvržení centra města má v Liberci nepochybně středověký původ, se

všemi klady i zápory, které tato situace přináší. I tento úhel pohledu je tedy třeba zohledňovat při řešení současných urbanistických problémů.

Status města byl však Liberci udělen až roku 1577 císařem Rudolfem II. V této době vládl městu rod Redernů, jejichž rodový symbol (stříbrné kolo od vozu) tvoří i část současného znaku města. Z historického hlediska je podstatný další majitel města – Albrecht z Valdštejna, který ho získal po Bitvě na Bílé hoře. Ten totiž celý liberecký kraj využil jako své hospodářské centrum a předznamenal tak pozdější průmyslový úspěch města. V té době již ve městě stálo několik kamenných, ale i hrázděných domů, z nichž se část dodnes zachovala pod názvem „Valdštejnské domky“ ve Větrné ulici nově založeného Nového města, které nechal Albrecht z Valdštejna vybudovat v okolí dnešního Sokolovského náměstí. Stojí již pouze tři a Střední průmyslová škola stavební Liberec je ještě v 90. letech minulého století využívala částečně jako sklad a učitelské kabinety.

Do roku 1680 byl Liberec městečkem o zhruba 370 dřevěných domcích. Toho roku ho totiž postihl mor, kterému padlo za oběť 300 osob. Následný problém s nedostatkem místa pro pohřbení mrtvých inicioval první větší územní změnu, stavbu nového Křížového kostela poblíž nově vznikajícího libereckého Nového města. Je smutným faktem, že jedny z nejcennějších archeologických pramenů z této doby, pocházejících z oblasti kostela sv. Antonína na dnešním Sokolovském náměstí, byly narušeny v roce 1994 při výkopových pracích na opravě plynovodu. Přesto však bylo nalezeno několik neporušených hrobů včetně kompletních skeletů a pohřební výbavy – jednalo se o kovové křížky, korpusy Kristů či různé medailonky.

Největšího rozmachu se ale Liberec dočkal až s příchodem průmyslové revoluce. Díky okolním horám a dostatečnému množství dřeva se v tomto kraji dařilo především sklářství, a dále potom textilnímu průmyslu. Oba obory se zde totiž těšily značné podpoře rakouské vlády, čemuž napomohla především situace po kontinentální blokádě z počátku devatenáctého století, kdy byly z evropského trhu vyřazeny anglické textilní výrobky. Po přechodu z cechovní na manufakturní výrobu se tak město stalo největším manufakturním městem v Království českém. Toto pro Liberec „zlaté období“, nastartované již v osmnáctém století a s vyvrcholením na přelomu devatenáctého a dvacátého století, vyneslo město co se důležitosti i velikosti týče na druhé místo hned za Prahu. Vzniká mnoho reprezentativních budov a honosných vil, odpovídajících jeho postavení a významu. Staví se školy, divadlo a radnice, do města je zavedena železnice. V této době (druhá polovina devatenáctého století) v Liberci působí 50 textilních továren a 60 kovoprůmyslových podniků.

Kdybychom si měli shrnout dosavadní urbanistický vývoj města, museli bychom k původnímu osídlení v oblastech bývalých vesniček Habersdorf a Reichenberg (do tohoto tvaru nejstarší etymologie města mezitím dospěla) přidat kromě zmíněného Nového města na území dnešního Sokolovského náměstí už také tzv. Filipovo město (zhruba dnešní Nerudovo náměstí) a Kristiánov (dnešní náměstí Českých bratří). V roce 1800 přitom v Liberci žilo ještě pouze nějakých 8 000 obyvatel, v roce 1850, kdy byl Liberec vyhlášen statutárním městem, to už bylo 18 000 v pěti čtvrtích a příchod 20. století mohlo v Liberci přivítat již přes 35 000 lidí. Období rozvoje a prosperity ukončí až první světová válka. Drtivá většina zásluh o tento úspěch připadá českým Němcům v Liberci žijícím – Češi zde v této době tvořili pouze sedmiprocentní menšinu.

Tím se dostávám k určité kontroverzi či snad až problému liberecké historie – jeho multikulturnímu charakteru, který vyplul na povrch naplno právě po první světové válce. Místní Němci se obávali české nadvlády, a tak založili vlastní provincii, samostatné správní území, nazvané příznačně „Deutschböhmen“ s vlastní vládou a sídlem v Teplicích, později Liberci. Tato myšlenka se zrodila již po roce 1848, kdy se zformovala česká politická elita a začaly se ozývat první hlasy žádající zrovnoprávnění českého a německého jazyka na našem území. Konkrétní tvar dostala na jaře roku 1918 a obsahovala souvislé území severních a západních Čech. ČSR však nikdy neuznala toto rozdělení a trvala na jednotnosti země.

Tyto problémy se přirozeně promítly i do určitého útlumu rozvoje města, který po „zlatém období“ musel zákonitě přijít. Do Liberce v období první republiky přichází mnoho Čechů a českých firem, jmenujme např. Brouk a Babka, jejichž obchodní dům v Pražské ulici byl v nedávné době rekonstruován, či Baťa. Ani tyto tendence však neměly příliš dlouhého trvání. V roce 1935 vyhrála v Liberci volby většinou 77 % hlasů Sudetoněmecká strana (SdP) v čele s vratislavickým rodákem Konradem Henleinem, která se později spojila s NSDAP. Mimořádně jediná čtvrť, kde nacistická SdP neztáhla, byl Horní Růžodol, s většinou českých obyvatel. Vzdávající nebezpečí vojenského napadení z německé strany a ostudný nezáměr západních mocností, donutily mnoho neněmeckých (českých, židovských, ...) obyvatel Liberecka opustit své domovy - již v září 1938 jich odešlo na 56 %. Nedlouho poté, po Mnichovské dohodě v roce 1938, která přiřkla celé Sudety Třetí říši, byla většina zbylých Čechů nucena narychlo utéci do vnitrozemí, do vznikajícího protektorátu. Druhá světová válka naštěstí město architektonicky příliš negativně nezasáhla. Ne však již jeho neněmecké obyvatelstvo, které čekal neblahý osud společný pro celé Sudety.

Liberec byl osvobozen 8.5. 1945, Konrad Henlein uprchl do Plzně, kde se chtěl domluvit s Američany na zachování hranic vytyčených Mnichovskou dohodou, avšak byl

uvězněn a obviněn z válečných zločinů. Dva dny poté se mu podařilo spáchat sebevraždu podřezáním žil sklem od svých brýlí. Téměř ihned po skončení války nastal tzv. divoký odsun Němců, který, jak je známo, postihl i mnoho nevinných. Jeho organizovaná podoba pokračovala až do roku 1950. Jejich místo většinou ještě do konce roku 1946 obsadili čeští bezzemci, kteří sem přišli za vidinou nových životů na vlastních pozemcích. V Liberci v následujícím roce proběhlo několik manifestací za připojení Lužice k Československu, které mělo zpočátku i podporu vlády, avšak nakonec kvůli mezinárodním podmínkám nebylo nikdy realizováno, a tak zůstali Lužičtí Srbové součástí Německa. Začíná znárodnění průmyslu a vytváření velkých národních podniků.

Z období reálného socialismu a normalizace vyšel Liberec relativně úspěšně. Relativně především ve srovnání s jinými, mnohem horšími případy tehdejšího Československa. Za všechny jmenujme jiné severočeské město – Most – jehož krásné historické jádro muselo kompletně ustoupit těžbě uhlí. Za to však vděčíme pravděpodobně pouze jedinému faktu – tomu, že se pod městem našťestí žádné ložisko uhlí nenachází. Dramatický byl pro město naopak okupační rok 1968, kdy jeden z ruských tanků silně poničil dům na Benešově náměstí a celá akce ruských agresorů si vyžádala devět obětí. Jejich památník je dodnes umístěn na budově městské radnice a má podobu bronzového tankového pásu.

Epidemie výstavby panelových sídlišť se městu sice nevyhnula, nepoznamenala však příliš městské centrum a koncentrovala se spíše po jeho obvodu. To naopak získalo v sedmdesátých letech architektonickou perličku minimálně celorepublikového významu v podobě OD Ještěd. Liberec se v té době díky ateliéru SIAL stává předním městem české architektury.

Po revoluci roku 1989 se město stejně jako celý zbytek Čech vrhá po hlavě do proudu rychle se měnících podmínek ranného a divokého kapitalismu. Pro Liberec to má několik zásadních důsledků. Postupně dochází k rekonstrukci zanedbaného centra a výstavbě několika nových důležitých budov. Na druhou stranu dochází ke krachu mnoha starých společností, v jejichž pomyslném čele stojí bývalý závod Textilana. To vše má zásadní význam pro liberecký urbanismus i samotné fungování města obecně. Těmto změnám se však budeme podrobně věnovat v jiných, samostatných kapitolách této práce.

2.2 Vznik současné podoby centra Liberce

Dnešní podoba městského centra má počátky kolem roku 1850, kdy bylo v mezinárodní soutěži rozhodnuto o jeho přestavbě. Z této iniciativy vzešlo několik nejvýznamnějších libereckých budov, které byly všechny postaveny v historizujících slozích, v té době tolik oblíbených. Dvě zásadní dominanty – radnice a divadlo – vznikly nedlouho poté v rámci přestavby Staročeského náměstí a dodnes určují ráz města. To se touto dobou rozšiřuje směrem ke dnešním Lidovým sadům a vzniká promenádní Masarykova třída se svými mnoha okázalými stavbami a vilami. Jmenujme např. budovy Obchodní akademie a Střední průmyslové školy, muzeum, lázně a nespočet honosných a reprezentačních vil. V centru samotném se však také staví a přestavuje s velkým gustem, a tak dochází v krátké době ke stavbě pošty, synagogy, městské tělocvičny či přestavbě kostela sv. Antonína.

Přelom století a příchod secese neznamenal pro stavební činnost v centru města žádný útlum, ten nastal až s příchodem první světové války. Postupně tak vyrostly secesní budovy hotelů Zlatý lev či Praha, secesních kostelů Máří Magdaleny a U Obrázku nebo krematoria. Ani výstavba obytných domů neutichla a vznikají vilové čtvrti jako Liebigovo městečko, Keilův vrch či oblast mezinárodní výstavy z roku 1906 mezi Husovou třídou a přehradou (ta samotná byla postavena na Harcovském potoce po velké povodni v roce 1891).

V meziválečném období dochází díky státní podpoře především ke stavbě obytných rezidencí a škol (vilové čtvrti Na Jeřábu a v oblasti dnešních horních kasáren). Vzniká první liberecký územní plán. Ani na naši zájmovou oblast, městské centrum, se však nezapomíná. Z období první republiky díky tomu dodnes využíváme budovy prvních výškových domů v Liberci. Jde o paláce Nisa, Dunaj a Adria, které byly postaveny na místě dříve stojících starobylých domů. Tyto přestavby se tedy týkaly především dolní části centra, na rozdíl od četných úprav v okolí radnice a divadla z druhé poloviny 19. století.

Příchod druhé světové války, konkrétně rok 1939, znamená pro demografii Liberce další významný skok. K původnímu městu byly totiž administrativně připojeny přilehlé obce a staly se součástí tzv. Velkého Liberce. Z původních zhruba 35 000 lidí v pěti čtvrtích měl Velký Liberec již asi 69 000 obyvatel v šestnácti čtvrtích.

Krátce po skončení války je vedení města nuceno řešit urbanistické problémy spojené s příchodem moderní doby – jde především o (dosud plně nevyřešený) problém automobilové dopravy skrze město. Hlavní potíží Liberce totiž byla, že tři hlavní státní silnice I. třídy, které skrz něj procházely, se střetávaly na jednom nevelkém náměstí přímo v samotném centru – jde o Šaldovo náměstí. Tento problém trvá v omezené podobě dodnes, o čemž se

v odpoledních hodinách může přesvědčit každý řidič touto oblastí projíždějící. Existuje více projektů, jak přetíženému náměstí ulehčit. Jeden z nich např. počítá s vybudováním tunelu pro automobilovou dopravu přímo v kopci pod náměstím. Tento projekt existuje již z doby pozdního socialismu a jde o jakousi malou libereckou Blanku. Ale zpět do historie. V roce 1947 je vypsaná urbanistická soutěž na nový územní plán pro Velký Liberec a krom pečlivého zhodnocení situace ve městě bylo rozhodnuto o budoucích prioritách Liberce ve vztahu k jeho širšímu a bližšímu okolí. Původně plánované napojení na německou síť dálnic směrem na Žitavu bylo vzhledem k poválečným okolnostem pochopitelně zrušeno. Situaci na Šaldově náměstí ale bylo věnováno mnoho pozornosti, skutečně ulehčeno mu však bylo až v roce 1974, kdy došlo k vybudování průtahu státních silnic poblíž železničního nádraží, čemuž musela pochopitelně ustoupit stará uliční síť v této oblasti. Již brzy po válce je však nastartována přestavba Liberce tak, aby více vyhovoval nové době – tedy především automobilové dopravě. Jsou vybudovány stovky kilometrů silnic a v roce 1955 je zavedena tramvajová doprava mezi Libercem a Jabloncem nad Nisou. Zásadním milníkem pro urbanismus centra Liberce byl pak rok 1984, kdy došlo k odklonění tramvajové dopravy z Pražské a Moskevské ulice do ulice Palachovy, přičemž prvně zmíněné se staly součástí nově vzniklé pěší zóny ve středu města.

Významný liberecký architekt, urbanista a teoretik Svatopluk Technik charakterizuje vývoj liberecké architektury ve 20. století jako „převratné přechody od funkcionalismu k období řízeného, tzv. socialistického realismu, až nastal v sedmdesátých letech návrat k jakémusi postkonstruktivismu.“³ Stav většiny veřejných budov z druhé poloviny 19. století byl po válce velmi špatný a jejich historizující slohy byly tehdy neoceňované, neuznávané, a tedy i památkově nechráněné. Zvláště špatně na tom bylo divadlo, a tak se dokonce v jednu dobu uvažovalo o jeho zbourání a vybudování nového v dolní části centra. To se tedy naštěstí nestalo, došlo však k výstavbě mnoha nových veřejných budov, zejména škol. Tato stavební činnost se však až na výjimky většinou vyhýbá městskému centru a netýká se proto tématu naší práce.

Od konce druhé světové války se v Liberci také intenzivně řešil problém dolní části centra okolo Soukenného náměstí. Po upuštění od myšlenky stavby nového divadla stále trvala představa této oblasti jako společensko-obchodního centra města. Těmto dvěma kategoriím měly vyhovět budovy kulturního domu a OD Ještěd. „Při realizaci obou budov nedošlo, bohužel, k souladu mezi urbanistickým záměrem a představami projektantů a investora. Obchodní dům zabral neúměrně velkou plochu nesmírně cenných pozemků (z

3 ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2005*. TECHNIK, Svatopluk. *Liberec po roce 1850*. Liberec: Občanské sdružení cesty – Fotoarchiv Města Liberce, 2006, s. 18.

hlediska urbanistického) a do podřadného postavení se dostal Dům kultury, z něhož nakonec zůstalo jakési torzo, ...“⁴ komentuje ne úplně nejšťastnější realizaci těchto staveb největší kapacita libereckého urbanismu, Svatopluk Technik. Zatímco OD Ještěd byl po celou dobu své existence poměrně hodně využíván a těšil se relativně dobré pověsti u místních obyvatel (ta se však bohužel projevila až silnou a velmi emotivně zabarvenou celospolečenskou debatou po jeho zbourání), Dům kultury není dnes, především svou estetikou, v obecném mínění považován za příliš velký přínos pro město, resp. jeho nejužší centrum.

Mimochodem, jméno Soukenného náměstí, o kterém jako o plnohodnotném náměstí můžeme mluvit teprve od třicátých let dvacátého století, se v průběhu jeho krátké historie měnilo hned několikrát. Soukenné náměstí (Tuchplatz) se této oblasti začalo říkat již koncem 18. století. Jednalo se o oblast, kde, jak název napovídá, sídlili především soukeníci, využívající blízkou řeku Nisu k barvení sukna. Kromě starého již zaniklého renesančního mlýna, nám tuto dobu připomíná nedaleko budova barevny a apretury v ulici Na Zápřaží, které se podrobněji věnujeme v kapitole o libereckém industriálu, či ulice Barvířská, jejíž etymologie se v této souvislosti jasně vynořuje na světlo. Po přestavbě Liberce v době průmyslové revoluce, kdy ve městě vzniklo mnoho kamenných domů (přelom 18. a 19. století), bylo náměstí přejmenováno na Nové náměstí. Další změna nastala mezi lety 1938 a 1945, kdy se náměstí jmenovalo náměstí Konráda Henleina. Krátce po válce se vrátilo jméno Soukenné náměstí, aby ho v roce 1946 vystřídal název náměstí Klementa Gottwalda a vydržel až do roku 1989, kdy se mu vrací původní historické označení.

Oblast dnešního terminálu MHD Fügnerova byla již v padesátých letech přestavěna na širokou třídu s využitím především pro pěší a městskou hromadnou dopravu. Byly odstraněny některé staré a překážející budovy a koryto Harcovského potoka bylo zakryto. Stala se tak centrem a tepnou liberecké MHD, a to zejména poté, co sem byla převedena i tramvajová linka, do té doby využívající dnešní ulice Pražskou a Moskevskou. Současnou podobu dostal terminál v roce 1996.

4 ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2005*. TECHNIK, Svatopluk. *Liberec po roce 1850*. Liberec: Občanské sdružení cesty – Fotoarchiv Města Liberce, 2006, s. 20.

3. Církevní stavby v Liberci

Liberecký kraj býval v průběhu historie převážně katolický. Výjimku tvořila relativně krátká luteránská období - nejdelší v 16. století (pravděpodobně od roku 1535, nařízením majitele panství, Joachyma z Bibrštejnů), ukončené roku 1620 bitvou na Bílé hoře a příchodem jičínských jezuitů, vyslaných Albrechtem z Valdštejna. Oficiální náboženské vyznání se v libereckém kraji měnilo ještě několikrát, a to zejména kvůli sporům mezi německými a českými obyvateli. Němci totiž k luteránství, pocházejícímu z německy mluvící země a s němčinou jako bohoslužebným jazykem, přirozeně tíhli mnohem více, než jejich čeští sousedé. Čeština se jako liturgický jazyk prosazuje od roku 1854, přičemž první kázání v češtině proběhlo 8. prosince v Křížovém kostele.

• Arciděkanství chrám sv. Antonína Velikého

Tento nejstarší liberecký chrám stojí na místě bývalého městského hřbitova, na kterém stával (pravděpodobně na stejném místě) jediný původní liberecký kostel. Autor stavebních plánů je bohužel dodnes neznámý, víme však, že stavbu samotnou prováděl nejprve v letech 1579-1583 Georg Leypold ze Závidova, po kterém městská rada po dalších 4 letech stavební nečinnosti v roce 1587 pověřila Marka Spatia. Ten stavbu ještě téhož roku mistrovsky dokončil. O sochařskou výzdobu se postaral Christoph Briefe a mistři Michel a Georg z Hodkovic nad Mohelkou. Interiér byl velmi strohý, bez ozdob. Kromě oltáře zasvěceného sv. Antonínu, poustevníkovi, zde byly lavice pro městské radní, úředníky, písaře a učitele. Kapacita kostela byla poměrně velkorysá – 181 míst pro muže a 458 pro ženy.

Zhruba v této podobě vydržel až do přestavby hrabětem Filipem Josefem Gallasem v letech 1733-1735, kdy došlo k jeho rozšíření. Chrám sv. Antonína tehdy dostal půdorys latinského kříže. Jediné, bohužel poměrně pravidelné, úpravy provázely po celou historii kostela jeho věž. Ta byla mnohokrát poničena bleskem. Nejhorší katastrofa ji postihla roku 1787, kdy celá shořela a na její opravu se muselo uspořádat několik sbírek.

Další větší úpravy chrámu přišly roku 1859, kdy proběhla celková renovace. Taškovou krytinu nahradila břidlicová, byl pozlacen oltář, opraveny varhany a interiér vymalován akademickým malířem Adolfem Burianem. Hlavní věž byla o dvacet let později přestavěna v novogotickém stylu, zvýšena o 32 metrů a dosáhla výšky přes 70 m. Roku 1881 byla započata poslední velká úprava, která byla dokončena o rok později po další nutné finanční sbírce. Staré podzemní hrobky byly zasypány, základy kostela prohloubeny o půl metru, byl přestavěn hlavní portál a celý hudební kůr, byly provedeny některé další vnitřní úpravy, a na

hlavní věž byly posazeny nové hodiny osvětlené plynem. Veškeré tyto úpravy se snažily zachovat novogotický styl. O nové vynikající vymalování se postaral podle skic vídeňského J. Jobsta liberecký malíř Otto Dresen. Z této doby pochází také pravděpodobně nejcennější artefakt tohoto svatostánku – téměř 10 metrů vysoký oltář. Zbytek interiéru byl zachován v původním střídmě protestantském duchu. Současné varhany pocházejí z roku 1930 a dodnes patří k největším v severních Čechách, vymalování kostela a úprava presbytáře podle směrnic II. vatikánského koncilu z let 1969-1970. V posledních několika letech byla započata rekonstrukce fasády chrámu a průčelí s hlavní věží bylo opraveno a natřeno béžovou barvou.

· Chrám sv. Kříže

Popudem pro stavbu Křížového kostela byl mor, který postihl Liberec v roce 1680. Padlo mu za obět' zhruba 300 lidí, které již nebylo kam pohřbít, jelikož kapacita městského hřbitova kolem jediného, starého kostela sv. Antonína, který sloužil i okolním vesnicím, takovému náporu nestačila. Na louce za posledními několika domky Nového města bylo proto vyhrazeno místo pro hřbitov nový, určený výhradně pro postižené morovou ranou. Později (v letech 1695-1698) byl rozšířen a v jeho horní části byl z příkazu hraběte Františka Gallase postaven kostelík s půdorysem kříže. Jeho největší pýchou byly v té době krásný pozlacený dřevěný oltář a soška Matky Boží, pocházející z roku 1507 z londýnského katolického chrámu.

Od roku 1744 se z čistě hřbitovního kostela stává hřbitov poutní a jeho kapacita již nestačí pojmout nápor věřících. Děkan Anton Ignaz Kopsch proto roku 1753 započal první velkou přestavbu. Návrhem plánu pověřil panského stavitele Johanna Josefa Kunze a měl se podobat hejnickému poutnímu chámu. Byl vystavěn v barokním stylu, jako jediný v Liberci. Mohl se pochlubit jedním hlavním a dvěma postranními oltáři, všemi velmi bohatě zdobenými. Jeden obraz je dokonce popsán poznámkou, že jde o obraz slavného norimberského malíře Albrechta Dürera. Jeho styl a technika tomu však nenapovídá, na čemž se shodlo několik odborných evropských institucí. Chrám sv. Kříže se může zapsat do liberecké historie ještě jedním velkým pozitivem – zmíněný děkan Kopsch zde totiž roku 1759 zřídil první veřejnou knihovnu ve městě. První varhany byly dílem žitavského stavitele Domitia, ty dnešní, vysvěcené roku 1892, pocházejí z dílny bratří Riegrů z Krnova. V prostoru hřbitova kolem kostela stojí nejstarší kamenná liberecká stavba – mariánský sloup z roku 1719, postavený jako dík za záchranu před morem roku 1680.

· Klášterní kostel sv. Máří Magdaleny – Kapucínský

Ve svažitém terénu pod Keilovým vrchem, na cestě do Františkova, stávala od roku 1735 kaplička Zvěstování Panny Marie. Na jejím místě dnes chátrá kostel zasvěcený sv. Marii Magdalenské. Jeho stavba byla kvůli již zmíněnému obtížnému terénu, ale i nově vzniklé čtvrti na Keilově vrchu, poměrně složitým architektonickým oříškem. Její projektanti Max Kühn a Heinrich Fanta se s tím však vypořádali brilantně a kostel do nové zástavby krásně zapadl. Práce byly započaty roku 1908 v době šedesátiletého výročí panování císaře Františka Josefa II. a dokončeny o dva roky později. Správy se ujal kapucínský řád z tyrolské provincie. Kostel je postaven v pozdně barokním stylu, je klenutý, sálový a interiér je bohatě členěn terasou s velkými schody a balustrádou. Přestože je tento kostel mezi obyvateli Liberce považován za jednu z nejpozoruhodnějších staveb města, jeho budoucí osud je velmi nejasný. Poslední zpráva, již zaslechl autor těchto řádků, je, že ho má v současnosti pronajatý jakýsi soukromník, který ho využívá jako sklad kulečnických stolů a dalších bohoslužbě na hony vzdáleným předmětů.

4. Průmyslové stavby v Liberci

Nedílnou součástí města Liberce ale i celého Libereckého kraje, potažmo celých severních Čech, je průmyslová a technická architektura. Můžeme téměř bez nadsázky říci, že každá větší vesnice měla nějakou svoji vlastní sklárnu, textilku, nebo pivovar (tyto 3 typy byly v Libereckém kraji pravděpodobně nejrozšířenější), či technickou, užitkovou stavbu – přehradu, vodojem nebo třeba spádovou elektrárnu. V této kapitole bych se rád zaměřil na bohatou historii průmyslových a technických staveb v Liberci, na jejich chmurnou současnost a nepřiliš růžově vyhlížející budoucnost. Uvedeme si příklady nejvýznamnějších staveb ve městě a stručně popíšeme jejich příběhy.

· Textilana

Největším podnikem Liberce byl po více než 150 let areál továren Jahanna Liebiga v Jablonecké ulici, spíše známý mezi obyvateli Liberce pod názvem Textilana, které získal roku 1948 po znárodnění. Jeho historie začíná roku 1827, kdy zmíněný podnikatel kupuje hraběcí manufakturu postavenou v klasicistním stylu roku 1805. Brzy v ní zahajuje textilní výrobu, a protože obchod vzkvétá, areál je průběžně představován, zahušťován a modernizován. Postupně přibývá barvírna a plynárna (1835), tkalcovna (1845), tiskárna (1850), dvě etážové přádelny vlny (1866 a 1872) a jako vrchol v roce 1908 a 1911 dvě pětipatrové tkalcovny, jejichž autorství je připisováno liberecké dvojici architektů Max Kühn a Heinrich Fanta. Období stavebního rozvoje skončilo se zmíněným znárodněním, po němž již v areálu nebyly provedeny žádné větší úpravy a vylepšení. Podnik samotný však relativně prosperoval. Výroba pak ještě pokračovala a byla postupně přerušena až po vleklém období úpadku v průběhu 90. let 20. století. Náhled do centrálního registru dlužníků prozradí, že 5.11. 2001 byl vypsán konkurz na firmu v úpadku, Textilanu a.s. Smutná tečka za příběhem nejvýznamnějšího libereckého průmyslového podniku přišla v roce 2005, kdy byl po dvouletých likvidačních pracích zbourán poslední a nejvyšší komín továrny. Tato událost jen ukázala, jak hluboce byla Textilana zakotvena v srdcích Liberečanů. Destrukci posledního památníku tohoto významného areálu a jakési symbolické rozloučení s ním přišli shlédnout tisíce lidí a stala se z ní obrovská událost pro celé město.⁵

K areálu patřilo i tzv. „Liebigovo městečko“ - vzorová vilová čtvrť pro Liebigovy zaměstnance ve čtvrti Perštýn, postavená v letech 1911 – 1923 podle návrhu norimberského architekta Jacoba Schmeissnera (v době největšího rozmachu zaměstnával Liebig až 8000

5 FALTÝNEK, Vilém. *Bývalá Textilana úplně zmizela, padl i 84 m vysoký komín* [online]. URL: <<http://www.radio.cz/cz/zpravy/64091>>

lidí). Téměř celá oblast zůstala na rozdíl od továrenského komplexu slušně zachována a svým jednotným stavebním rázem, urbanistickou dispozicí a přírodním zasazením vytváří unikátní architektonickou památku hodnou mnohem větší pozornosti, než se jí dnes dostává. Jeden internetový turistický průvodce Liebigovo městečko na Perštýně dokonce nazývá „libereckým Montmartrem“⁶. Minimální automobilový provoz, úzké klikatící se uličky v příkrém kopci, dlážděné „kočičími hlavami“, malebná zástavba řadových i rodinných domů, dostatek zeleně a unikátní výhledy na město vytváří ojedinělou atmosféru.

Oba sousedící areály dodnes velmi silně udávají ráz nejbližšího okolí centra města. Pozemky bývalé továrny již téměř pět let leží ladem, z jejich trosk už lidé vybrali veškeré cennější předměty a materiály a nikdo neví, co se bude dále dít. Během oněch pěti let bylo obyvatelům Liberce předloženo několik verzí plánu budoucího rozvoje tohoto území. Megalomanský projekt multifunkčního, nákupně-zábavního střediska (oblíbený to model liberecké radnice posledních let) vystřídal návrh výstavby bytových jednotek, aby později opět uvolnil místo již méně megalomanskému multiplexu. Na oficiálních internetových stránkách města Liberec můžeme dohledat poslední záznam o osudu tohoto areálu, který je z 23. července 2008 a praví: „Konkurz na liberecký podnik Textilana je téměř u konce. Správci prodali majetek za tři sta miliónů korun a dražit začnou pohledávky, jejichž nominální hodnota je kolem čtvrt miliardy korun, ale některé jsou těžko vymahatelné. Na prodej je ještě několik nemovitostí, velké zásoby látek a sbírka obrazů. Textilana zanechala půl miliardy dluhů. Největší část peněz z prodaného majetku připadne státní organizaci Konpo, která převzala pohledávku od Komerční banky“.⁷

: Jirchárna v Sokolské ulici

V případě problému někdejší Textilany jsme se dotkli bezpochyby největšího a nejvýznamnějšího průmyslového areálu ve městě, jehož sláva a význam na dlouhá léta přežily jejího zakladatele. Naopak téměř opačné charakteristiky bychom mohli připsat bývalé jirchárně (továrně na zpracování kůží) Josefa Franze Klingera a spol. v Sokolské ulici na Starém městě. Jedná se o jednotraktovou dvoupodlažní dílnu, postavenou v roce 1872. V současné době ji využívá jakýsi autoservis, budova je v poměrně špatném stavu a její okolí je po urbanistické stránce velmi zanedbané, bez jakéhokoliv širšího konceptu či dominanty. Fasáda zůstává už mnoho let nedokončena, jelikož si současný majitel nechal opravit pouze přízemní část, kterou sám využívá, zatímco zbylá část zůstává poničená a nadále chátrá.

6 ČIHÁK, Petr. *Liberec: Architektura města* [online]. URL: <<http://www.liberec-mesto.estranky.cz/stranka/architektura>>

7 KORYCH, Martin. *Aktuality* [online]. URL: <<http://www.liberec.cz/scripts/detail.php?id=31610>>

Zanikly dekorativní fasády i věžička nad schodištěm. Liberečané nemohou její neutěšené okolí jakkoliv smysluplně využívat a nebýt přilehlé autobusové zastávky, tak na tomto poměrně exponovaném místě, sousedícím se samotným centrem města, téměř nepotkáte živou duši.

· Barevna a apretura v ulici Na zápřaží

Přívětivější osud potkal barevnu a apreturu Otto Stadlera v ulici Na zápřaží, jejíž historie sahá do roku 1884. Průčelí budovy opisuje tok řeky Nisy a její součástí je i 23,5 m vysoký hranolový komín. Skládá se ze dvou částí. Továrna totiž už v na počátku 20. století pohltila přilehlou budovu čp. 470 – halu, jež byla postavena v roce 1890 a sloužila jako jízdárna libereckého jezdeckého klubu. Tato hala dodnes sloužila do roku 2008 jako městská tržnice, zatímco budova apretury byla po roce 2005 přestavěna v poměrně navštěvovanou restauraci. Přístup k ní umožňuje nová lávka přes řeku od architekta Filipa Horatschkeho.

· Přádělna na Papírovém náměstí

Další architektonickou památku v bezprostředním okolí centra má Liberec v budově bývalé přádelny J. Phil. Schmidta na Papírovém náměstí, která byla postavena roku 1868 podle návrhu libereckého stavitele Miksche. Jedná se o dvoutrakt s litinovými sloupy a trámovými stropy a pozoruhodná je především její dekorativní fasáda. Svými podvojně sdruženými okny se segmentovými záklenky a konzolkami pod korunní římsou se řadí mezi typické stavby liberecké architektury 2. poloviny 19. století. Továrna fungovala pravděpodobně až do 30. let minulého století. V roce 1990 ji získal soukromý vlastník, který zde zřídil kavárnu kombinovanou s galerií, jež můžeme bez nadsázky označit za na tu dobu průkopnický a v Čechách ojedinělý projekt. Toto relativně příznivé období však skončilo roku 2002, kdy budova mění majitele, dochází k ukončení provozu a bohužel nevyhnutelnému postupnému chátrání. I přesto je však dnes tato chráněná památka v relativně dobrém stavu a nadále slouží jako sklad.

· Železniční stanice

Poslední významnou užitkovou stavbou, kterou se v této kapitole budeme zabývat, je liberecká železniční stanice. Vznik pardubicko-liberecké dráhy iniciovali v roce 1857 liberečtí průmyslníci v čele s Johannem Liebigem a dokončena byla roku 1859 podle plánů F. Reisemanna, L. Schmidla a J. Ungera. Nádraží bylo od počátku koncipováno jako průjezdné, a tak později k němu přibyla a byla na něj napojena „severní“, Žitavsko-liberecká dráha.

Přírodní prostředí lokality „Na Jeřábu“ poskytlo dostatečně dlouhou a rovnou plochu pro 1200 m dlouhé kolejiště. Budova samotná je 92 m dlouhá a byla postavena podle návrhu Franze Riesemanna v novogotickém stylu na pětidílném půdorysu. Ze středního třípatrového rizalitu, jehož větší část zabíral impozantní vestibul, vychází na obě strany dvoupatrová křídla, ukončená opět třípatrovými rizality. Tato budova však po zahájení provozu do polského Zawidówa (1875) a sousedního Jablonce (1888) brzy přestala stačit, a proto musela být roku 1890 postavena další, jižní kancelářská budova. Poslední rozšíření provozu nastalo roku 1900, kdy byla vybudována tzv. „severočeská transversálka“. Tato změna si vynutila radikální řešení v podobě výstavby ostrovního nástupiště s odbavovací halou a dvěma podchody, jež vypracoval v letech 1905-1906 architekt stavebního ředitelství Rakouské severozápadní dráhy Ludwig Schmidl podle dispozic přednosty Josefa Ungera. Ostrovní budova v novobarokním stylu zahrnovala přízemní čekárnu, restaurace a služební místnosti. V letech 2003 – 2004 došlo k rekonstrukci celého areálu, avšak podoba z roku 1906 zůstala zachována.

4.1 Problém průmyslového dědictví

Problém odkazu průmyslových objektů je samozřejmě velmi složitý a neexistuje jednoduchá odpověď, jak s jednotlivými nemovitostmi naložit. V této kapitole jsme si ukázali příklady několika z nich, které se lišily především právě momentálním stavem a mírou současné i budoucí využitelnosti. Jednoduché urbanisticko-ekonomické pravidlo jménem *Trade Off* (kterému se podrobněji věnujeme v jiné kapitole této práce) tvrdí, že cena metru čtverečního každé parcely klesá směrem od jádra města. Bohatá liberecká historie nám zanechala v centru města, či v jeho nejbližším okolí, hned několik rozlehlých pozemků, původním způsobem nadále nevyužitelných – za všechny jmenujme areál Liebigovy Textilany. Není bohužel reálné všechny tyto pozemky a budovy na nich postavené zachovat ve stávajícím stavu, a tak vzhledem k jejich vysoké hodnotě většinou přichází na řadu trh a s ním nadnárodní developerské firmy, které s nimi mají vlastní úmysly.

Počátkem února 2009 se obyvatelé Liberce z médií dozvěděli zprávu, že prostor bývalé městské tržnice poblíž zmíněné barevny a apretury Otto Stadlera v ulici Na zápřaží, bude využit ke stavbě nového sportoviště s krytou horolezeckou stěnou. Tržnice prý musí z centra města ustoupit a přesunout se do prostorů bývalých Libereckých Výstavních Trhů (LVT), a to ze strany směrem od centra města, k jakémusi zadnímu vchodu. To opět podnítilo emotivní debatu, proč to město vlastně dělá a zdali Liberečané nepřijdou o poměrně zásadní položku městského života, městskou tržnici. Respektive jestli její poloha nebude natolik nevýhodná, že lidé ztratí možnost ji smysluplně využívat.

Zásady správného způsobu urbanistického rozvoje mají na tuto otázku vcelku jasnou odpověď – je potřeba vypracovat pečlivé analýzy těchto dvou prostorů, které musí zahrnovat i aspekt trvale udržitelného rozvoje a míru obecné prospěšnosti obou projektů. Netroufám si odhadnout, který z nich je pro většinu obyvatel města prospěšnější a kterému by měla být dána přednost, avšak absence jakéhokoliv zdůvodnění tohoto kroku ve zprávách z médií dává tušit, že město žádné podobné analýzy nemá, že si je nenechává vypracovat a pravděpodobně ani nikdy nechávat nebude. Vzhledem k temné a pověstně korupční minulosti vedení města se nabízí odpověď, že namísto osvědčených, vědecky podložených a osvědčených postupů se dostává do hry klientelismus. Namísto obecné prospěšnosti prospěšnost individuální. Stavební rozvoj posledních let a jeho pochybné pozadí proto zanechávají v obyvatelích Liberce hořkou pachut'. Pachut' prohry a pocit, že je rozhodováno „o nás bez nás“ a pouze s ohledem na osobní prospěch hlavních aktérů této hry.

Areál bývalé Textilany, jaro roku 2009.

5. Územní rozvoj

5.1 Bydlení

Jak vysvětlit současné městské trendy a posuny týkající se bydlení a pohybu obyvatel za ním? Jak víme, těmito otázkami se zabývala ve Spojených státech již ve 30. letech minulého století Kulturní ekologie Chicagské školy. Vzniklo několik vlivných teorií, které se později uplatnily v praxi a přímo tak ovlivnily podobu měst po celém světě. Podívejme se nyní na několik z nich a zamysleme se, zdali se dají na Liberec aplikovat a do jaké míry jsou pro něj pravdivé.

5.1.1 Teorie Filter Down

· **Teorie *Filter Down***, neboli „**vyfiltrování**“, ve zkratce tvrdí, že vyšší a bohatší vrstvy společnosti jdou vždy za kvalitnějším bydlením. A protože nejkvalitnější jsou zpravidla nejnovější byty, vybírá si bohatší třída byty novější a naopak. V době expanze měst to znamená, že se vyšší třídy stěhují na okraj za novými byty, např. do různých satelitních městeček apod. Jejich byty jsou tak uvolněny pro nižší vrstvy a tak stále dále, až se např. ve 20. letech 20. století v nejméně kvalitních bytech v centrech měst soustředili pouze nejchudší přistěhovalci.

Tento odstředný pohyb, pro teorii *filter down* natolik typický, se však již nedá plně aplikovat na současná města. Zprvce příliv nejchudších vrstev do čtvrti má neblahý vliv na jeho stav a podobu. Tito lidé nemají prostředky na jeho údržbu či snad další zdokonalování. Čtvrť tím pádem chátrá. V určitém momentu, kdy je již situace dále neudržitelná, přichází další, očištná a (často bohužel) destruktivní fáze. Typickým příkladem je koupě nemovitostí městem či developerskou firmou, zbourání zástavby a výstavba nové, včetně luxusních, nejdražších bytů. Společenská realita města je vždy mnohem složitější, a tak jen v samotném centru Liberce najdeme příklady obou případů, obou navazujících fází úrovně bydlení. Krom toho tato teorie opomíjí symbolickou a prestižní hodnotu čtvrtí.

Srovnání dvou fází vývoje města. Na horní fotografii vidíme domy v ulici Na Příkopě poblíž Papírového náměstí krátce před demolicí, na dolní potom nově vybudované centrum Liberec Plaza s reklamou inzerující prodej luxusních bytů. Obě místa jsou od sebe přitom vzdáleny jen něco málo přes 200 m vzdušnou čarou.

5.1.2 Teorie Trade Off

• **Teorie Trade Off**, neboli „něco za něco“, bere komplementárně v úvahu dvě části bydlení – poptávku po prostoru a cenu za bydlení. Tvrdí, že každý jedinec či domácnost řeší při výběru lokality bydliště především tyto dva faktory a podle jejich důležitosti se rozhoduje. Cena za bydlení přitom obsahuje i cestu za prací a jsou v ní proto zohledněny i výdaje za dopravní prostředky, kvalitu a dostupnost dopravy. Platí, že cena stejně kvalitních bytů směrem od centra klesá, což je dáno nižší poptávkou po bydlení s nižší dostupností služeb v řídkěji obydlených částech města (směrem od centra). Na druhé straně se ale směrem od centra zvyšují náklady na dopravu, do kterých se započítává i čas touto přepravou ztracený. „Zpravidla se na základě empirických výzkumů uvažuje, že ekonomicky aktivní členové domácnosti si cení ztrátu hodiny času cestováním asi na 25 – 33% svých průměrných hodinových příjmů“.⁸ Je tedy na každém z nás, které hodnoty si ceníme více a která lokalita bydliště je pro nás přínosnější.

Obecně můžeme říci, že větší domácnosti, potřebující více prostoru, vyhledávají větší prostory dále od centra, zatímco mladí lidé, často bezdětní, se spokojí s menšími byty v centru. Tyto obecné charakteristiky se však liší i geograficky a etnický. Zatímco bohatší vrstvy americké a západoevropské společnosti dávají přednost spíše bydlení na okrajích měst, tedy jakémusi decentralizovanému modelu bydlení, latinskoamerická elita se soustředí více do center měst a chudší vrstvy vytláče na okraj aglomerací.

I tato teorie samozřejmě není stoprocentně aplikovatelná. Je jí vyčítána především nemožnost použití v menších městech a vesnicích, kde je faktor zohledňující cenu za dopravu díky malým vzdálenostem do velké míry zanedbatelný. Dále tato teorie zohledňuje pouze poptávkový aspekt trhu a „její uplatnění v podmínkách nerovnováhy trhu je omezené“.⁹ Hledání odpovědi na otázku, do jaké míry je tato teorie využitelná pro vysvětlení rozložení bydlení různých sociálních skupin v Liberci, je podle mého názoru již bohužel nad síly autora této práce, jelikož její precizní a erudované zpracování by vyžadovalo promyšlené dotazníkové šetření v terénu, komplexní sociologický průzkum.

Osobně si dovoluji odhadnout, že staré české přísloví „vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá“, bude poměrně přesně vystihovat rozložení sociálních skupin v městské zástavbě, a tak spolu budou převážně sousedit stejné společenské třídy. To je dáno několika faktory, které jsou však ve hře pouze v podmínkách tržního liberalismu, který se u nás rozvíjí pouze zhruba posledních dvacet let. Řekněme například, že příslušníci stejné třídy mají

⁸ ČTYŘOKÝ, Jiří – MAIER, Karel. *Ekonomika územního rozvoje*. Praha: Grada publishing, 2000, s. 24.

⁹ ČTYŘOKÝ, Jiří – MAIER, Karel. *Ekonomika územního rozvoje*. Praha: Grada publishing, 2000, s. 26.

podobné hodnoty, a proto si i hledají podobné podmínky bydlení, na které mají logicky i podobně omezené finanční prostředky. S tím, že nejbohatší lidé mají na jedné straně nejvyšší nároky na kvalitu bydlení a na druhé i největší možnosti o svém bydlení rozhodovat (proto při změně kvality určitého městského prostředí dochází i k výměně jeho obyvatel). Minulý režim tyto principy deformoval přinejmenším tím, že protěžoval dělnickou třídu, která tak často získala „netržní“ cestou nemovitosti, které by si v dnešních podmínkách nemohla nikdy dovolit. Jako nejviditelnější pozůstatek této degenerace a ohýbání trhu jmenujme dodnes fungující tzv. „regulované nájemné“.

Tato sociální segregace má jak své výhody, tak nevýhody. Mezi pozitiva můžeme zařadit fakt, že lidé s podobným společenským zázemím mají relativně podobné požadavky a potřeby, které bývají plněny podobnými prostředky a způsoby. Z toho pak vyplývá, že jejich plnění je v tomto případě efektivnější (posílená hromadná doprava ve čtvrti s chudšími obyvateli, škola nebo hřiště ve čtvrti, kde žije hodně rodin s malými dětmi atp.). Nejmarkantnější nevýhoda tohoto způsobu bydlení je také nasnadě – velké množství sociálně-patologických jevů v nejchudších čtvrtích, které je řešitelné jen velmi obtížně a je náročné jak na finanční prostředky, tak na čas a řečneme i politickou vůli. Některá města proto zejména v době největšího nárůstu přistupovala k politice záměrného míšení sociálních skupin ve městě.

6. Suburbanizace

Suburbanizace, tedy stěhování obyvatel z center měst na jejich okraje a předměstí, je společenský jev známý především v západních demokraciích již několik desítek let. V Česku jsme tedy měli možnost setkat se s ním logicky až s příchodem podobných podmínek, po revoluci roku 1989. Zhruba v poslední dekádě zažil tento fenomén obrovský nárůst, a tak jej již pomalu začala vnímat a reflektovat jak široká veřejnost, tak akademická obec. Mnoho obcí po celé republice se dnes musí vypořádat s jeho dopady, které jsou samozřejmě jak pozitivní, tak negativní. Liberec přirozeně není výjimkou a jak si později ukážeme, jeho dosah se neomezuje pouze na předměstí, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jde o komplexní jev, zahrnující řadu dalších dílčích procesů a zároveň o komplementární součást procesů vyšších a obecnějších, určujících současnou podobu našich měst. Proto bychom se na těchto stránkách měli této problematice také věnovat.

Tíhnutí ke klidnějšímu životu na městských periferiích, vysoká mobilita díky osobním automobilům a touha po vlastním rodinném domě postupně daly vzniknout novému typu „předměstského“ osídlení. To má zásadní význam pro úvahy o moderním urbanismu. Předně, hranice města a vesnice se stírá a stírají se i rozdílů ve způsobu života lidí zde žijících. Okraj města přestává být zřetelný, rozměšňuje se a na jeho místě vzniká nový typ osídlení, pro který je charakteristická poměrně nízká hustota zalidnění a poněkud živelný typ zástavby náročný především na stavební plochu. Dochází k novému rozparcelování území, masové přeměně krajiny na městskou, což je změna téměř nenávratná a málokdo se nad tím vůbec pozastavuje. Demografický vývoj většiny evropských zemí přináší pochybnosti, zdali bude mít tato nezřízená stavební činnost v budoucnu využití a tedy opodstatnění. Chybí jakákoliv obecnější koncepce výstavby a urbanismus se nechává stát v pozadí v pouhé roli diváka, zatímco jeviště opanoval developer ohlížející se pouze na okamžitý finanční zisk. Objevují se nové urbanistické a společenské problémy a starostové postižených obcí si s nimi často nevědí rady. To je jen hrubý a obecný výčet dopadů suburbanizace na naši společnost jako celek.

Těmto novým městským částem bývá nejčastěji vyčítáno několik konkrétních bodů. Nejpalčivějším problémem je chybějící infrastruktura a veřejné služby. Protože jsou tyto čtvrti stavěny pouze s ohledem na jeden rozměr bytí, na pouhé bydlení, chybí zde školky a školy, ale i obchody či hromadná veřejná doprava. To s sebou přináší další negativa. Zaprvé, obce jsou povinné poskytovat svým obyvatelům zmiňované veřejné služby, na což jim však často nestačí ani kapacity ani finanční prostředky. Noví obyvatelé totiž nemusí mít (a často nemají) v novém domově přehlášené trvalé bydliště, a tak nepřinášejí obci očekávané a

potřebné finance. Zadruhé, lidé jsou odkázáni na dopravu do mnoho kilometrů vzdálených škol či pracovišť výhradně vlastními osobními automobily a přetížené komunikace musí být rozšiřovány, aby unesly nápor nových uživatelů.

Problémem může být i uniformita jednotlivých nových residenčních čtvrtí. Jedna od druhé se téměř neliší a často v nich najdeme identické stavby, což znemožňuje účinnou orientaci v prostoru. Tomu přispívá i absence výškových dominant v těchto oblastech. Toto vše přispívá ke ztrátě identity místa, které již nemůže poskytnout adekvátní podmínky pro plnohodnotné prožívání života a bydlení.

Avšak každá mince má dvě strany a bydlení na předměstí ve vlastním domě přináší jedinci i mnoho pozitiv. Ať už jde o vysokou míru nezávislosti v porovnání s bydlením v podnájmu, sociální prestiž či pocit jistoty a zakořenění na konkrétním místě, výhody tohoto typu bydlení jsou pro mnoho lidí natolik podstatné, že mu jsou ochotni obětovat doslova celý život. Zásadní roli hraje i vlastnictví zahrady okolo domu a možnost využívání výhod s ní spojených.

Jak už bylo řečeno, ani Liberec se těmto nepříznivým tendencím nevyhnul. Můžeme zde sledovat veškeré zmíněné procesy a postupnou proměnu naší zájmové oblasti, městského centra. V posledních pěti letech došlo k jeho drastické proměně, když na několika místech téměř současně vyrostlo několik zábavních a nákupních center. Opakuje se zde podobná chyba jako při procesu živelné suburbanizace, která je k ní vlastně jevem komplementárním. Máme na mysli pokračující oddělování jednotlivých složek života – bydlení, práce, zábava, nakupování. Tyto vznikající prostory jsou natolik rozměrné, že se v městské zástavbě naprosto nedají přehlédnout a naopak městu začínají dominovat a udávat jeho základní charakter, ráz a dojem z něj působící.

Je otázkou, kolik je ještě městské jádro Liberce schopno takovýchto staveb pojmout a “uživit”. Opět zde musíme zmínit negativní vliv velkých developerských společností, které se v žádném případě neohlízejí na kvalitu života či udržitelný územní rozvoj města. V tom však nevidím jádro problému, tyto společnosti jen dělají svou práci a snaží se přizpůsobit a maximalizovat zisky v prostředí tržního kapitalismu. Problém je v neexistujících mantinelech, do kterých by je měla usměrňovat místní samospráva i celostátní vláda prostřednictvím svých nařízení, vyhlášek a zákonů. Nemůžeme se proto divit, že zmiňované společnosti pouze využívají stávajících podmínek a dochází k divoké a nikým neregulované stavební činnosti.

Jisté je, že jsme již nyní svědky “odumírání” prvních nákupních center, což je proces, který se již naplno rozeběhl zejména ve Spojených státech amerických. Tam se mu jako koníčku věnuje již mnoho nadšenců, jak dokládá např. internetová stránka

www.deadmalls.com. Její fanoušci sbírají informace a fotografie z mnoha opuštěných nákupních center po celých USA a s nostalgií smíšenou s údivem nad marností lidské práce vytvářejí databázi “mrtvých nákupních center”.

První nešťastnou vlašťovkou v blízkosti městského centra Liberce je supermarket Delvita, ukončivší svou činnost po pouhých několika málo letech v roce 2008. O rok později, na jaře roku 2009, se k němu přidal supermarket Billa v okrajové čtvrti Doubí, nedaleko dálničního tahu Praha-Liberec. I přesto jsou ale v roce 2009 další nákupní centra ve výstavbě. Není příliš složité představit si, kam podobný proces s největší pravděpodobností spěje.

Je třeba si uvědomit, že rozdělení města do oblastí podle jednotlivých funkcí, aneb myšlenka Athénské charty a funkcionalistického urbanismu, je již téměř 80 let starý a překonaný koncept, který se v praxi ukázal jako nefunkční. Přesto je však jeho vliv dodnes velmi silný a patrný. Dále musíme brát v potaz, že veškerá jeho jednotlivá odvětví a dopady na naše každodenní životy jsou komplementární a navzájem se posilují a ospravedlňují. Proces suburbanizace rozbíjí město do monofunkčních oblastí, jelikož je pro něj zásadní pohyb na dlouhé vzdálenosti osobním automobilem. To si totiž vyžaduje stále větší, širší a rychlejší komunikace, okolo kterých se však nedá kvalitně bydlet, čímž dochází ke zvětšování vzdáleností mezi jednotlivými stavbami, což si opět žádá zrychlení dopravy a tak dále jako v začarovaném kruhu.

„Řešení potřeb společnosti zavedením zón zkomplikovalo život moderního člověka, znásobilo plýtvání časem a vytvořilo obludnost nekonečných cyklů přepravy.“¹⁰ Léon Krier přináší k problematice suburbanizace a jejích negativních důsledků (především tvorbě monofunkčních, nesoběstačných a neúplných zón) několik konkrétních poznatků a odpovědí. Jak tedy z onoho „začarovaného kruhu“ ven? Podle Kriera je třeba především dokončit stávající načatou předměstskou zástavbu. Dokončit ne ve smyslu stavebním, ale ve smyslu funkčním. Doplňit chybějící infrastrukturu a funkce nutné pro fungování lokální ekonomiky, života komunity a autonomie celku. To kromě zmíněných pozitiv navíc „uvolní realitní tlak na dosud zastavěnou krajinu a na historická centra, která už stavební hustotou, formou a funkcí dosáhla svého optima.“¹¹ Z těchto úprav, týkajících se na první pohled pouze a jenom předměstí, tím pádem bude profitovat bez výjimek celá společnost, od stálých obyvatel i lidí podnikajících a pracujících v městských centrech, přes suburbie až k zemědělcům i chatařům na venkově.

Fenoménu suburbanizace jsme se věnovali na těchto stránkách proto, že až jeho pochopení (a všech souvislostí a důsledků s ním spojených) nám může naplno umožnit

10 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 81.

11 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 87.

pochopit procesy ovlivňující současnou podobu města Liberec, včetně jeho historického centra. Můžeme zde velmi přesně sledovat veškeré popsání jevy. Rozšiřování sítě komunikací tak, aby každý mohl pohodlně dojet ze svého předměstského sídla na nákup do obchodního střediska v centru města, obrovská podzemní i nadzemní parkoviště i nákupní centra samotná na urbanisticky nevhodnějších lokalitách, to vše na úkor městské zeleně, veřejných “poloprivátních” prostranství či různých rekreačních ploch, zkráceně – na úkor kvality života obyvatel Liberce.

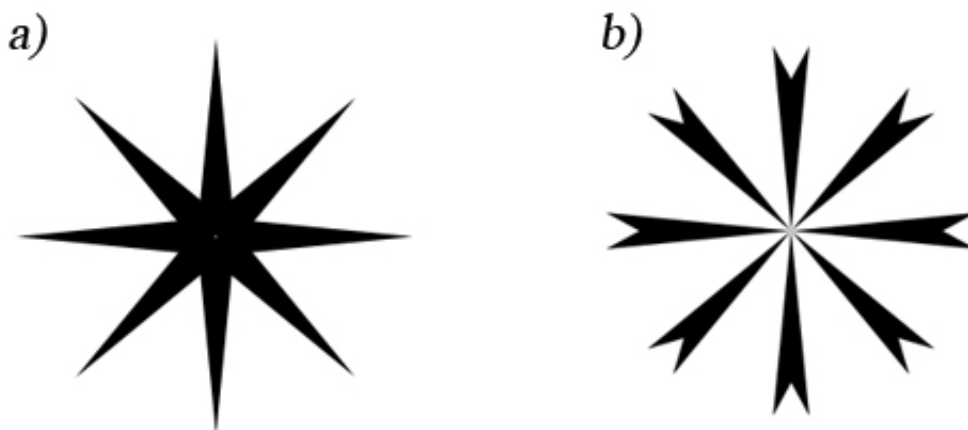
Nedá mi to na tomto místě nepřipomenout pozapomenutou, avšak podle mého názoru velmi užitečnou roli městského architekta, popř. urbanisty. Jsem přesvědčen, že jeho absence – a tedy i absence alespoň částečně osvětleného a především promyšleného plánování tvorby veřejného prostoru městu velmi neprospívá a škodí tak v konečném důsledku i nám, jeho obyvatelům. Primátor Jiří Kittner na naši přímou otázku po zavedení podobného úřadu v Liberci odpověděl ve smyslu, že mu není proti mysli, avšak že se v nejbližší době nechystá podniknout jakékoliv kroky spojené s jeho realizací. Přeloženo – úřadu městského architekta se přinejmenším v nejbližší době v Liberci nedočkáme.

7. Automobil

Při úvahách o současném městě a jeho nejpálčivějších problémech se nemůžeme vyhnout fenoménu automobilu. Naopak, většina jich u něj dokonce končí. Větší část problémů vznikajících při střetu urbanismu a automobilismu jsme již načrtli v jiných kapitolách, takže si je nyní jen stručně zopakujeme. Stále větší zdokonalování osobních automobilů během dvacátého století logicky rozšířilo modernímu člověku dříve netušené obzory – především v oblasti mobility – a tím pádem i možností cestování za prací, nákupy a zábavou. Modernistické hnutí na tomto přímo stavělo, jelikož se předpokládalo, že ulice, jak ji známe z historie, je pouhý přežitek a že bude nahrazena širokými několikaproudovými dálnicemi, spojujícími jednotlivé městské zóny. Toto přesvědčení natolik prostoupilo celou společnost a natolik se vžilo do představ projektantů a architektů celého světa, že je dnešní člověk z valné většiny na automobilu bez nadsázky naprosto závislý a automobil tvoří jeho nepostradatelný a nejjzákladnější nástroj k přežití ve světě. Osobní automobil nepochybně přináší obrovský luxus jedinci, avšak také na první pohled neviditelné a skryté nebezpečí celé naší společnosti a potažmo i civilizaci.

Z hlediska ekologického urbanismu a pravidel trvale udržitelného rozvoje není zkrátka nadále možné, aby každý člověk používal jako primární dopravní prostředek osobní automobil. Město stavěné za takových podmínek je městem odosobněným, nepřátelským vůči přírodě, přírodním zdrojům, ale i vůči člověku a jeho elementárním nárokům na bydlení a prožití kvalitního a plnohodnotného života. Předměstí a tzv. „sídelní kaše“, která se na něm plíživě, avšak nezadržitelně rozšiřuje, vytváří stále větší závislost na automobilu, jelikož její obyvatelé jsou nuceni dojíždět za prací, vzděláním, zábavou, rekreací, nákupy, atd. To je dáno především chybějící infrastrukturou a nedostatkem základních služeb. Veřejná doprava je v takových oblastech nereálná, protože hustota obyvatel není dostatečně vysoká, aby byla veřejná doprava rentabilní, či aby se vůbec nějakým způsobem užívala. Dnešní předměstský člověk tak nepoužívá automobil jako svůj hlavní pracovní a životní nástroj, ale stává se jeho otrokem.

Schéma vytíženosti komunikací automobilismem a možnosti daných komunikací uvnitř města.

Zatímco potřeba automobilistů znázorněna na obrázku *a)* výše uvedeného schématu se zvyšuje a zintenzivňuje směrem do centra města, silniční síť má omezené možnosti a zpravidla se rozšiřuje opačným směrem, než by podle potřeb automobilistů měla – viz. obr. *b)*. Hustota provozu se z logických důvodů zvyšuje směrem k centru, což je dáno vyšší koncentrací veřejných služeb, turistických památek atp. v této oblasti. Prochází tudy také často přirozený průsečík mezi dvěma libovolnými body ve městě. To je také způsobeno často nedokončenými či vůbec neexistujícími dálničními obchvaty. Historická centra měst nejsou této potřebě přizpůsobena, byla vystavěna za naprosto odlišných podmínek a podobným požadavkům moderní doby nemohou nikdy vyhovět. Hustota osídlení stejně jako koncentrace chodců jsou zde vyšší, komunikace na druhou stranu užší a přeplněné. Není však reálné ani pravděpodobné, že se užívání osobních automobilů v nejbližší době nějakým drastickým způsobem sníží. Jak tedy z této patové situace ven?

Hlavní automobilové tahy, jako meziměstské okresní silnice, by se městu měly pokud možno vyhnout a měly by být vedeny po jeho obvodu. Menší, avšak stále významné a potřebné komunikace by měly kopírovat hranice jednotlivých čtvrtí, které by měly být pro jejich obyvatele víceméně soběstačné, díky čemuž by odpadla nutnost pro chodce tyto stále relativně velké a vytížené tepny překračovat. Každá čtvrť by proto měla fungovat jako jakési malé město ve městě, multifunkční, s veškerými nutnými službami v dosahu deseti minut chůze. Tyto služby by pak měly být rovnoměrně rozmístěny po celé čtvrti. V rámci čtvrti by už měl nad automobily dominovat pěší či cyklistický pohyb a veškeré komunikace by tomu měly odpovídat. Existence jednosměrných ulic není podmínkou a naopak existují silné

argumenty proti ní. Kromě velké komplikovanosti pro řidiče a z toho vznikajícímu obtížnému pohybu po městě se neukazují jako bezpečné. V každé ulici využívané automobily by měl existovat alespoň jeden parkovací pruh podél jednoho z chodníků. Hlavní náměstí by měla být ponechána čistě chodcům. Potřebu parkování je nutno uspokojit podzemními patrovými parkovacími domy, které by měly stát ideálně přímo pod budovami nejvíce vytížených institucí. Existence přemíry dopravních značek také není žádoucí, především proto, že působí zbytečně matoucím dojmem. Dodržování pravidel silničního provozu je bohužel věcí myšlení a svědomí celé společnosti a český příklad ukazuje, že změnit jej je běh na velmi dlouhou trať.

Pohled od terminálu MHD Fügnerova do Blažkovy ulice: nákupní a zábavní centrum Forum Liberec a jeho patrový parkovací dům propojené mostkem – nově vybudovaná městská krajina. Příklad znehodnoceného prostoru, vystavěného čistě pro využití osobním automobilem, tedy klasický příklad ne-místa, prostoru odosobněného a znehodnoceného, ve kterém lidé nemají důvod trávit ani minutu volného času navíc – naopak, veškerý čas v něm strávený je vázán smluvně, či je využit pouze k transportu.

8. Veřejná prostranství a tvorba veřejného prostoru

*„K etice urbanismu patří zásada, že sledujeme především **obecný prospěch**.”¹²*

Proces suburbanizace svými dopady a vlivem na městské prostředí samozřejmě zásadně ovlivňuje také podobu současných veřejných prostranství a výsledný obraz našich měst. Někdy se nemůžeme zbavit dojmu, že veřejným prostorům je věnováno minimum pozornosti – jako by pro ně snad již v našich životech nebyl prostor, jakoby ulice byla něčím překonaným, fenoménem minulosti. Tyto myšlenky můžeme téměř doslovně dohledat v díle modernistů v čele s Le Corbusierem od 20. let 20. století. Následná praxe a mnohé pokusy převést tyto utopické představy do reality však bez výjimky ztroskotaly. Ukázalo se, že člověk nemůže ze dne na den zpřetrhat tisíce let přirozeného vývoje, odprostit se od něj a vytvořit místo něj naprosto nový společenský řád vyjádřený ve způsobu bydlení. Přesto však můžeme na současných stavebních aktivitách v Liberci vliv těchto myšlenek stále pozorovat.

V centru města jsme mohli v posledních několika letech zaznamenat až na malé výjimky pouze degradaci prostoru ulice, zhoršení její kvality či nahrazování umělými „ulicemi“ uvnitř velkých nákupních center. Tyto klimatizované „ulice“ však nemohou v žádném případě sloužit jako plnohodnotná náhražka kvalitního urbánního prostoru. Jednotlivé obchůdky se sice snaží navodit dojem pravé městské zástavby, ale jejich plánované uspořádání narýsované na rýsovacím prkně projektanta, zasazené do sterilního prostředí nákupního centra, kde ulici pod nohama nahrazuje vyleštěný povrch unylých dlaždic a oblohu nad hlavou strop dalšího patra protkaný systémem vzduchotechniky, nemůže nikdy přinést autentický městský zážitek, pro který je charakteristická právě jakási nenahraditelná živost prožitku. Tyto prostory jsou lhostejné ke klimatickým a přírodním vlivům a dokonce i lhostejné k těm nejpřirozenějším přírodním jevům jako je střídání dne a noci či ročních období. Ruch města, jeho zvuky a vůně jsou nahrazeny reprodukovanou hudbou prokládanou reklamními spoty ve sterilním klimatizovaném prostředí. Dalším rozdílem je např. vztah návštěvníka-chodce k tomuto prostředí. Zatímco tradiční ulice je majetkem veřejným (resp. nějaké vyšší samosprávy), umělá „ulice“ nákupního střediska je majetkem soukromým a vztahují se k ní tedy jiná pravidla, práva, zákazy a povinnosti.

Tyto myšlenky ve svém díle rozvíjí např. environmentální psycholog Krupat, který „rozlišuje veřejné prostory na svobodné prostory s individuální možností volby a výběru a prostory determinující k určitému chování. [...] Podle podobného principu dělí sociolog

12 ČTYŘOKÝ, Jiří – MAIER, Karel. *Ekonomika územního rozvoje*. Praha: Grada publishing, 2000, s. 11.

Michael Walzer prostor na tzv. *open minded space* v protikladu k tzv. *single minded space*¹³. *Open minded space* definuje jako (volně přeloženo): „navržený k celé řadě využití, včetně využití nepředvídaných a nepředvídatelných, a užívaný občany, kteří se věnují různým aktivitám a kteří jsou připraveni tolerovat činnosti, které sami neprovozují, či v nich dokonce najít zálibu“.¹⁴ Jde o zajímavou a inspirativní definici, kde je městské centrum pojímáno jako ryze demokratický prostor, který je nejen otevřen každému, ale zároveň dává každému možnost něco nabídnout či předat svým spoluobčanům. Jedná se o prostředí, ve kterém nevnímáme jinakost a odlišnost jako hrozbu, nýbrž jako předmět našeho zájmu, jako veskrze pozitivní věc, přičemž nám nejde o naivní idealizaci tohoto prostoru, ale pouze o zdůraznění jeho pozitivního vlivu na naše životy.

Pavel Hnilička ve své knize *Sídelní kaše* píše: “Neuměřený zájem o samotnou jednotku domu jako takovou a přehlížení venkovních prostorových kvalit vedly ve mém důsledku k tomu, že venkovní prostor je vnímán jako vedlejší produkt po stavbě domů, jako něco, co mezi nimi a okolo nich jaksi zbude. Kvality venkovního prostoru se tak nesledují jednoduše proto, že nejsou pojímány jako existující“.¹⁵ Tyto věty dle mého názoru poměrně přesně vystihují podstatu našeho problému, ač se jejich autor soustřeďuje na předměstskou zástavbu a kritizuje především nekonečné rozlévání a rozměňování města v suburbii. Princip však zůstává stejný a identické problémy můžeme snadno identifikovat i v městském centru.

13 HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. Brno: ERA, 2005, s. 89.

14 BIANCHINI, Franco – PARKINSON, Michael. *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. Manchester: Manchester University Press ND, 1994, s. 68.

15 HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. Brno: ERA, 2005, s. 83.

8.1 Landmarks

Vytvoření funkčního a správně fungujícího urbánního prostoru si žádá ještě dalších prvků – tzv. „landmarks“, neboli mezníků či orientačních bodů. Jedná se v obecném smyslu o jakékoliv stavební prvky, které chodci umožní snadnější orientaci v městském prostoru. V minulosti existovaly „landmarks“, „seamarks“ nebo „daymarks“ – uměle, člověkem vytvořené orientační body v přírodní krajině. Šlo o mola, majáky nebo např. věže, které umožnily námořníkům zorientovat se v unylém a na kilometry do obou stran identickém pobřeží. Podobně dnes člověk-chodec potřebuje opěrné body, aby se dokázal správně pohybovat v kilometrech jinak velmi podobné městské krajiny. Může jít o sochy, o architektonická nebo jiná umělecká díla, obchody či zelené plochy – zkrátka jakékoliv prvky městské zástavby, které umožní obyvatelům města snadnější vytvoření mentálních map za pomoci těchto výrazných opěrných bodů.

Italský architekt a designér Aldo Rossi takové stavby nazývá „primárními elementy města, důležitými stavbami, které město vystihují a vypovídají o jeho charakteru“.¹⁶ Podle Rossiho tedy nejde o pouhé orientační body, ale vidí v nich vyšší smysl. Něco, co bychom mohli nazvat základní charakterotvorné prvky městského prostředí.

Vytvoření přehledné a snadno čitelné městské krajiny napomáhá značnou měrou také hierarchie. Hierarchie staveb, ale i ulic a veškerých dalších komunikací. Čeština mezi jednotlivými typy komunikací nedělá příliš velké rozdíly, a tak si v tomto případě musíme napomoci přejímáním cizojazyčných výrazů, kterých např. angličtina nabízí celou řadu. Město by tedy mělo být rozčleněno do snadno identifikovatelných a hierarchicky seřazených bulvárů, alejí, hlavních cest, avenue, pěších zón, chodníků, cyklostezek atp.

¹⁶ HNILÍČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. Brno: ERA, 2005, s. 111.

8.2 Mentální mapy

V minulé kapitole jsme nastínili problém vytváření tzv. mentálních map. Jde o myšlenkové obrazy fyzického prostředí, v našem případě města a urbanizované krajiny, které si vytváří každý člověk při kontaktu s okolním prostředím a které jsou zásadní pro jeho orientaci ve světě, i pro samotné fungování a přežití v moderní civilizované společnosti. Jejich výslednou podobu ovlivňuje jak naše nejbližší, tak i vzdálené okolí, ale i individuální charakteristiky našich myslí se svými unikátními zkušenostmi, přesvědčením či předsudky. Každý člověk si tak vytvoří svoji vlastní ojedinělou reprezentaci světa, která bude v lecčem jeho osobní interpretací. Neznamená to však, že mentální mapy obyvatel jednoho města budou naprosto odlišné – vždy z nich budeme moci vyextrahovat určité společné prvky a na nich potom případně dále stavět.

Naše předchozí přirovnání chodce ve městě k průzkumníkovi či námořníkovi se ukázalo být poměrně výstižné. Roger M. Downs a David Stea, kteří se inspirovali prací Kevina Lynche, tvrdí, že „lidé vlastně organizují jednotlivé komponenty svého mentálního obrazu okolního prostředí do jakýchsi kartografických forem – že vytvářejí „kognitivní mapy“ světa, ve kterém žijí, a na nich si zvýrazňují různé významné lokace, opěrné body („landmarks“), a cesty, které využívají při svém každodenním putování“.¹⁷ Kognitivní mapy přitom chápou jako „osobní organizované reprezentace části okolního prostředí“, které zahrnují „školy, obchody, parky, atd.“ a především „jak daleko jsou od sebe, jejich povahu, kvalitu, a kudy chodit a kudy s k nim dostat“.¹⁸ Fyzické prostředí přirovnávají ke kostře člověka, která pouze dává základ finálnímu produktu a určuje jeho hrubou podobu a strukturu. Tvrdí, že tato kostra musí být teprve obalena osobními významy – tady žije pan Novák, zde mají dobrou kávu, tomuto místu je lepší se po setmění vyhnout, apod. Teprve poté, co naplníme okolní prostředí osobními významy, stává se pro nás smysluplným. Tyto významy nemusí vycházet z přímé osobní zkušenosti, mohou být zprostředkované (tedy „secondhand“ oproti „experiential meanings“). O nebezpečné ulici v našem sousedství se můžeme dozvědět z novin, od sousedů nebo od přátel, atp.

Zprostředkované významy mohou vycházet (a často vycházejí) z pozitivních i negativních stereotypů. Kent C. Ryden a Wayne Franklin ve své knize *Mapping the invisible landscape* popisují průzkum provedený Peterem Gouldem a Rodney Whitem. V něm se tázali svých britských a amerických studentů, která místa považují za příhodná k bydlení a kterým

¹⁷ RYDEN, Kent C. – FRANKIN, Wayne. *Mapping the invisible landscape*. Iowa: University of Iowa Press, 1996, s. 54.

¹⁸ DOWNS, Roger M. – STEA, David. *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. New York: Joanna Cotler Books, 1977, s. 6-7.

by se naopak raději vyhnuli. Studenti se často shodovali na několika vyhlášených lokalitách – jako nejvhodnější místa pro život v USA uváděli Kalifornii a Colorado, v Británii např. Devon nebo Cornwall. Nejhůře v průzkumu dopadly obě Dakoty či jižní státy v USA a industriální Midlands v Británii. Podstatné však je, že drtivá většina studentů tyto místa nikdy nenavštívila a jejich povědomí o nich tedy vznikalo čistě zprostředkovaně. Vyvodili z toho závěr, že v případě absence osobní zkušenosti s nějakým prostředím saháme především ke zmíněným stereotypům, které přebíráme např. z filmů, televize, novin, hudby, nebo knih. Můžeme dodat, že ani klasická geografie není „bezvýznamová“ a že máme tendenci přiřazovat si ke každému místu určitý lidský rozměr a smysl. Stačí se podívat na naše vzájemné české národní stereotypy týkající se Čechů a Moravanů. V tomto nám prokazuje velmi pozitivní službu cestování, jelikož pomáhá nabourat negativní stereotypy, které nám prezentují média, a uvádí je na pravou míru.

Mentální mapy nám však neumožňují pouze orientaci v současnosti, ve světě každodenních aktivit. Downs a Stea přicházejí s úvahou, že nám zároveň umožňují snadnější náhled do vlastní minulosti, že, pokud si opět vypomůžeme metaforou, slouží jako jakýsi „věšák na vzpomínky“. Není totiž možné představit si jakoukoliv vlastní vzpomínku bez návaznosti na určitý prostor a čas, ve kterém se odehrávala. Vzpomínky si vždy automaticky přiřazujeme k nějakému konkrétnímu místu a času, ke dvěma veličinám, které od sebe není možno oddělit. Tento jev v praxi známe pravděpodobně všichni z vlastní zkušenosti – když se například snažíme vybavit si zapomenutou událost, povinnost, či jakoukoliv vzpomínku, často nám pomůže, když navštívíme místo, které se k ní nějak vztahuje či kde jsme si ji naposled pamatovali a uvědomovali. Když popisujeme ostatním nějakou událost, často začínáme lokálním umístěním: „Když jsme byli minulý týden na výletě v Praze, potkali jsme...“.

Ukázali jsme si, že fyzické prostředí a lidská psychika spolu úzce souvisí. Jak ale takové zjištění využít v praxi? Psycholog Allan Gyntel píše: „Prostorové struktury jsou mimo jiné zdrojem estetického uspokojení nebo rozladění a znatelně působí i na duševní zdraví lidí. Tyto prožitkové struktury pochopitelně ovlivňují i činnost člověka, jeho produktivní či rekreativní jednání“.¹⁹ Můžeme z toho tedy vyvodit, že mentální mapy mohou značnou měrou napomoci jak při teoretickém studiu urbánního prostoru, tak při praktické tvorbě nových městských prostorů. Můžeme zjišťovat, jaké typy prostorových komponent a jejich vztahů, působí na lidskou psychiku pozitivně a jaké na ni mají naopak vliv negativní. Výsledky těchto testů mohou později využít architekti a urbanisté při tvorbě nových projektů.

19 GINTEL, Allan. *Mentální mapy*. URL: <www.cenapp.cz/userdata/dr.gintel.doc>.

Metodologie sbírání údajů pro tvorbu mentálních map využívá především formy řízených rozhovorů či dotazníkové metody, které mohou být doplněny projektivními testy. Nejprve si vždy musíme vymezit zkoumaný prostor a nějak ho ohraničit. Teprve poté můžeme vhodně položenými dotazy zjišťovat subjektivní preference dotazovaných – jak prostorové, tak estetické, přičemž odpovědi musí vždy obsahovat preferenční volby. Výsledky se pak mohou faktorově analyzovat a prezentovat v mapové formě. Mapy, které zohledňují např. estetické, kvalitativní hledisko, se nazývají „nepřímé mentální mapy“ a ukazují především, jak lidé kategorizují životní, pracovní, urbanistické, krajinné i interpersonální prostředí. Allan Gyntel vymezuje osm faktorů struktury popisu postojů člověka k prostředí. Jsou to: vztah k místu a ochota se v jeho prospěch angažovat, adaptace k prostředí, zdroj podnětů a libých emocí, důvěra v prostředí, antikvářský postoj, potřeba soukromí a mechanická orientace v prostředí.²⁰ Prostor, které kladně působí na lidskou psychiku a pozitivně ji stimuluje, by pak mělo především uspokojovat naše základní potřeby a touhy jako je pohodlí, klid, rozmanitost, srozumitelnost, možnost ztotožnění apod.

Pohled z Benešova náměstí přes budovy radnice a Komerční banky k centru Liberec Plaza – kontrast tradiční a moderní architektury.

²⁰ GINTEL, Allan. *Mentální mapy*. URL: <www.cenapp.cz/userdata/dr.gintel.doc>.

9. Architektonická (sebe)reflexe

Architektura má ve světě umění lehce netypickou povahu a oproti ostatním uměleckým směrům i několik vlastních specifík. Adrian Forty mluví o dvou kategoriích – o *stavebnictví*, jakožto pozemské součásti každodenního života, a o *architektuře*, jakémusi vyšším umění, vztahujícím se k ideálům a vyšším hodnotám. Dodává, že toto rozlišení se s postupujícím časem stírá a jeho hranice se stávají čím dál méně důležitými. Je nepochybné, že jedna bez druhé nemohou existovat a že se navzájem ovlivňují. Touto otázkou se zabývá i Karsten Harries, který tvrdí, že „architektonické dílo se od pouhé stavby liší tím, že je navrženo s ohledem na estetickou působivost“.²¹ Britský architekt a teoretik Kenneth Frampton připomíná, že architektura není přes veškerý pokrok a uplatňování nejnovějších technologií při její realizaci ani aplikovanou vědou, ani formou umění. Považuje ji zkrátka za řemeslo, které bychom měli vnímat v celém jeho rozsahu, jako „významotvorné formování lidského prostředí“.²² Architektonické dílo je pro něj „stejně tak ontologickou přítomností (*prezenci*) a ztělesněním společenských hodnot v prostoru jako abstraktní a symbolickou *reprezentací*“.²³ V tom se shoduje se zmíněným Adrianem Fortym a také se zamýšlí nad specifickým postavením architektury ve světě umění – jako jediná se prý vyznačuje úzkým spojením s kategoriemi prožívání každodenního života.

Jak tedy postupovat při pokusech o zhodnocení současných architektonických děl? Jaké se držet metodologie? Existuje nějaký popisný systém, který by byl schopen zahrnout celý svět současné architektury? Je to vůbec dnes, ve světě stále tolik ovlivněném postmodernou? Tyto otázky si v rámci architektonické obce klade stále více lidí, především (ale nejen) kritici architektury s filozofickým vzděláním a zaměřením myslí. Architektura si zkrátka musí zodpovědět několik zásadních otázek, týkajících se především jejího smyslu a postavení v současném světě.

Kupříkladu rakouský kritik architektury Friedrich Achleitner poukazuje na nemožnost architekturu posuzovat pouze stylovou analýzou, protože „styl je ale již procezený a ve jménu popsitelnosti znásilněný systém. [...] Poté, co se dějepisectví umění – byť zdráhavě – stále více odvažuje na terén současného stavění, je však onen časový odstup, který zakládá styl, nadále nemožný a zároveň s tím není možné vymýšlet ani žádné popsitelné estetické

21 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. HARRIES, Karsten. *Etická funkce architektury*. Praha: VŠUP 2005, s. 53.

22 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. FRAMPTON, Kenneth. *O kritické situaci architektury na přelomu století*. Praha: VŠUP 2005, s. 34.

23 Petr KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. FRAMPTON, Kenneth. *O kritické situaci architektury na přelomu století*, Praha: VŠUP 2005, s. 34.

systemy“.²⁴ Jak ale tedy posuzovat nejnovější stavební díla? Sám navrhuje určité řešení, jistě mantinely a opěrné body, z nichž bychom mohli při hodnocení stavebních děl vycházet. Mluví o klasickém Vitruviovu „triumvirátu“ *firmitas, utilitas, venustas* (tedy *pevnost, účelnost a půvab*). Ten i přes své stáří neztratil na důležitosti a jeho jednotlivé položky stále tvoří nejzásadnější rozměry architektury a její hodnocení se stále pohybuje v tomto trojúhelníkovém schématu. Pevnost, stabilita, ač dnes mnohem komplexnější, jsou stále základními požadavky architektury. K otázce po účelu dodává, že neexistuje stavba bez účelu, že každá stavba vždy nějaký účel má a jeho nenalezení je jen otázkou nepochopení hodnotového systému jejího tvůrce. Tedy takový kulturní relativismus naroubovaný na svět stavitelství. Krom toho varuje před povýšením funkce na estetickou hodnotu, tak jak to provedla moderna a funkcionalismus. Tím se dostáváme k otázce půvabu, tedy estetických kvalit díla. Achleitner opět cituje Vitruvia a jeho další rozdělení na šest samostatných podložek (např. poměr velikostí, dekor, soulad, ad.)

Architektura se mění. Mění se i díky moderním technologiím a její „konzumace“ se často stává přímo závislá na zprostředkování díky médiím. Kenneth Frampton odsuzuje tuto „skulpturalizaci“ architektury (jako vzor používají projektanti do jisté míry akademickou sochu) zejména proto, že odšťihuje formu (vnější vlastnosti budovy) od jejího obsahu (vnitřního uspořádání) a že tuto vnější formu vyvyšuje nad vnitřní obsah a plně mu přizpůsobuje stavbu nových projektů. Za všechny jmenuje u nás dobře známého Američana Franka Henryho a jeho Experimentální hudební centrum v Seattlu. Tato architektura je přijímána téměř výhradně vizuálně, zvenčí, a hlavně zprostředkovaně. Celkový dojem nám může poskytnout pouze z ptačí perspektivy, a tak je ve skutečnosti konzumována především pomocí médií, pomocí fotografie a videa. To už ji ale odtrhuje od jejího základního „žitého“ smyslu, skrytého ve funkčnosti a možnosti každodenní konfrontace s ní v plném rozsahu. Vznikají další kontroverzní otázky bez odpovědí, např. jaký bude mít tento mediální obraz architektury vliv na ni samotnou?

Zajímavý pohled na úvahy o architektuře přináší architekt a filozof českého původu Dalibor Veselý. Ve své eseji *Lidskost architektury* se zamýšlí nad přínosem, kterým může být pro architekturu věda na první pohled tolik vzdálená – antropologie. Její nekonečné zkoumání vzdálených etnik a jejich kultury může totiž naše klasické západní poznání nesmírně obohatit. Antropologie, která se ptá po otázkách lidské přirozenosti a která tuto přirozenost hledá, by mohla pomoci architektům nové projekty lidské přirozenosti přizpůsobit, a tak je výrazně vylepšit. Pokud bude architekt přesně vědět, co člověk ke svému životu potřebuje, jaké

24 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. ACHLEITNER, Friedrich. *Možnosti posuzování architektury aneb O nemožnosti mluvit o architektuře*. Praha: VŠUP 2005, s. 132.

fyzické zázemí je mu nejpříjemnější a jaké je pro něj nejvhodnější, *nejpřirozenější*, bude podle toho moci nové stavby projektovat.

Antropologie vysvětluje také další podstatný význam architektury. Architektura a její hmotné projevy, stavby, se jako součásti světa hmotných artefaktů, produktů lidské činnosti, výrazně podílejí na zaznamenávání a předávání kultury v čase, de facto na zachovávání soudržnosti naší civilizace. Na druhou stranu má však kultura nepostradatelný význam pro fungování architektury, kterou interpretuje, vysvětluje a komunikuje. „Významuplná reprezentace je umožněna komunikativním kontextem kultury, v němž jsme vždy situováni a který by snad měl být označen jako komunikativní prostor,“²⁵ píše Veselý.

Liebigova vila v Jablonecké ulici, okouzující ukázka historizující architektury konce 19. století v Liberci.

25 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. VESELÝ, Dalibor. *Lidskost architektury*. Praha: VŠUP, 2005, s. 89.

9.1 Opozice modernosti a bydlení

Několik vlivných myslitelů 20. století se shodlo na tom, že bydlení člověka se nachází ve velmi špatném stavu, až krizi. Člověk není již schopen bydlet v pravém slova smyslu a dochází k určitému odcizení a vykořenění. Bydlení mu není schopné nabídnout plnohodnotný pocit žití, nedokáže smysluplně naplnit jeho život. Nejslavnějším myslitelem, od kterého můžeme slyšet podobnou kritiku, je filozof Martin Heidegger. Ve svém textu „*Básnický bydlí člověk*“²⁶ na svoje starší myšlenky o pro autentické bydlení „*nepostradatelném součtvěří*“ navazuje a dále je rozvíjí. Toto *součtvěří* se skládá ze čtyř dimenzí (země, nebe, božské, smrtelné), které se z bydlení podle Heideggera vytrácejí.

„Nebe znamená kosmos, střídání ročních období a dne a noci; země je tu aby sloužila a nesla, dávala život; božské představují kynoucí poslové božství a lidé jsou nazýváni smrtelníky, protože mohou zemřít díky své schopnosti dosáhnout smrti jako smrti. [...] Stavět znamená vytvořit z nediferencovaného prostoru místo, kde se země ukazuje jako země, nebe jako nebe, božstva jak božská a smrtelní jako smrtelníci. [...] Jako příklad uvádí dvě stě let starou usedlost v Schwarzwald. Je situována na svahu obráceném k jihu, chráněném před větrem. Přesahující střecha zachycuje sníh a nabízí ochranu před bouří. Uvnitř není zapomenuto na oltářík v rohu a je tu dostatek místa pro dětské postýlky a pro lože, kde se připravuje zemědělný. Usedlost tak shromažďuje *součtvěří* a je svědectvím o původním, autentickém způsobu bydlení“.²⁷

I dnes, více než padesát let poté, co Heidegger tuto myšlenku vyslovil, mu musíme dát za pravdu, jelikož problémy, které jmenuje, pociťuje dnes naše společnost snad ještě citlivěji než v polovině minulého století. Božské a smrtelné jsme v drtivé většině odsunuli nejen z našich domovů, ale i našich životů. Česká společnost je cynicky ateistická a místo božského řádu se obrací k různým pochybným léčitelům a jejich pseudovědeckým či kvazimystickým rituálům. Je také smutným faktem, že většina Čechů umírá ne doma s rodinou, ale ve sterilním a neosobním prostředí nemocnic, špitálů a domovů důchodců. Ještě smutnější je, že to naše společnost považuje za naprosto přirozené a normální. Element nebe a země nemůžeme naštěstí nikdy z našich životů zcela vypustit, přesto se ale obávám, že současný člověk se přirozeným přírodním procesům a cyklům stále více vzdaluje. Automatická klimatizace nám zajistí konstantní teplotu po celý rok a obávám se, že ani masy našich

26 HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha: Oikoyomenh, 2006.

27 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. HEYNENOVÁ, Hilde. *Architektura a modernost*. Praha: VŠUP 2005, s. 103.

spoluobčanů bydlících v patrových panelových domech obklopeni džunglí betonu onen potřebný kontakt s přírodou ztrácejí.

Později Heidegger nachází inspiraci v poezii a přechází k pojmu „*básnické bydlení*“. Člověk bydlí básnicky tehdy, je-li v plném souladu se *součtveřím*, teprve tehdy může zažít pocit „*autentického bydlení*“. To se však prý dnes už nepoštěstí téměř nikomu. Moderní dějiny lidského rodu zkrátka činí svět v Heideggerově smyslu neobytným.

Z jiného úhlu se na problematiku bydlení dívá další německý filozof Theodor W. Adorno, kritický tón však zachovává. Jeho argumentace se opírá spíše o etický rozměr bydlení a kritika směřuje k nespravedlivému rozdělení společnosti. Ani bohatý člověk se podle něj ve svém luxusním obydlí nemůže cítit spokojeně, vezme-li v úvahu utrpení chudých, potřebné k zachování statu quo, a tedy i jeho vlastních privilegií. Nejhuře jsou na tom přitom bezdomovci, cizinci a utečenci, kterým není dopřána ani iluze bydlení.

K tomuto problému se originálně vyslovil i norský architekt, historik a teoretik Christian Norberg-Schulz se svojí koncepcí fenomenologie místa. V jeho perspektivě dochází k autentičnosti bydlení tehdy, splňuje-li místo tyto tři podmínky: probouzí obraznost, je konkrétní a nese-li význam. Pouze pokud jsou tyto podmínky splněny, vzniká místo a jeho duch, *genius loci*. Architekti by podle něj měli brát vždy ohled na dané přírodní podmínky a přizpůsobovat se jim, navazovat na ně a na nich budovat – zviditelňovat *genia loci*. Abstraktnost prostoru typická pro funkcionalistické projekty je mu cizí, obrací se na tradiční a klasická města, ve kterých vidí ideál svých úvah.

V protikladu k „pozitivnímu“ a utopistickému konceptu Ch. Norberg-Schulze stojí např. italský filozof Massimo Cacciari. Tvrdí, že vzhledem k tomu, že autentické bydlení (a tedy i stavění) není v současném světě možné, je potřeba se touze po něm vzdát a přestat si na něj dělat nárok. Jediná správná cesta, kterou navrhuje, je tzv. „architektura prázdných znaků“ a „vznešená bezúčelnost“ architektury – nejvyšší mety, jichž může dnes architektura dosáhnout. Jedině pomocí nich můžeme ukázat nedosažitelnost poetického bydlení.

Americký architekt a teoretik Stan Allen obrací svoji pozornost na architektonickou praxi, kterou považuje za naprosto zásadní a určující. „Architektura nijak nekomentuje svět; ona ve světě působí. Produkuje ideje a účinky přesahující sféru pomíjivých artefaktů a přitom se vyhýbá zavedeným cestám teorie a diskurzu“.²⁸ Zastává myšlenky architektonického *pragmatismu*, který staví do opozice vůči *instrumentalismu*, neboli „bezmyšlenkovitého přitakávání stávajícím normám a konvencím. Pragmatismus oproti tomu musí být vždy otevřen novým myšlenkám a idejím, avšak nikdy nepřestat zachovávat elementární přírodní

28 KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. ALLEN, Stan. *Všeobecný instrumentalismus*. Praha: VŠUP, 2005, s. 187.

zákony hmoty a přírodních sil a nestavět se do opozice vůči teorii samotné. Allenův pragmatismus respektuje staré teoretické úvahy, avšak vždy hledá nejlepší postupy pro každý individuální případ a je otevřen novým technologiím – určující je kritérium výkonnosti. Finální význam stavby nechápe jako něco, co architekt vkládá do projektu na rýsovacím prkně, ale jako něco, co „vchází ze setkání architektury a jejího publika v praktickém životě“.²⁹

Ve levé části obrázku jedno z nových nákupních center ve středu Liberce patřící společnosti Interspar. Jako jediný tento projekt respektuje své okolí a projekt je přizpůsoben kontextu prostředí, do něhož je zasazen. Budova proto jak základními barvami, tak použitým materiálem i architektonickým stylem koresponduje se starší stavbou libereckého plaveckého bazénu (napravo).

²⁹ KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*. ALLEN, Stan. *Všeobecný instrumentalismus*. Praha: VŠUP, 2005, s. 188.

9.2 Ne-místa

Výstavba několika obrovských nákupních center na relativně malé ploše centra Liberce, která proběhla a probíhá zhruba od roku 2006, s sebou přirozeně nese některé negativní dopady na kvalitu veřejného prostoru našeho města. Vznik *ne-míst*, jak je chápe francouzský antropolog Marc Augé a na který se v této kapitole zaměříme, je pouze jeden z nich. Souvisí především se sekundárním problémem tohoto nebývalého stavebního rozvoje, s automobilismem a především podpůrnou sítí komunikací, silnic a parkovišť, které tyto nové stavby vyžadují. Vznik *ne-míst* je bohužel přirozeným důsledkem současného pohledu na město a na formování městské krajiny, v Liberci má však tu specialitu, že se týká samotného historického centra města.

Augé definuje tyto prostory jako „*pásky ireality*“³⁰, nové městské prostory vznikající v současné době po celém světě. Jsou si navzájem velmi podobné či dokonce stejné, ať už se jedná o Ankaru, Tokio, Záhřeb, nebo Liberec. V tomto smyslu likvidují původní rozmanitost tím, že překrývají a nahrazují lokální odlišnosti vycházející z místních tradic, z různých, navzájem se lišících, kultur. Na druhou stranu mohou přinášet i pozitivní pocity, resp. předcházet těm negativním. Mluvíme o případě cestovatele, který se díky jejich uniformitě cítí stejně (odcizeně) jak doma, tak na druhé straně planety. Dálniční koridor se totiž opravdu nebude (a ani nemůže) lišit v závislosti na imaginaci autorů pocházejících z rozdílných kulturních oblastí, jelikož tyto čistě účelové stavby jsou velmi unifikované.

Jak jsme tedy již naznačili, jedná se především o budovy a veškerou výstavbu patřící k hromadné dopravě, dálnice, budovy mezinárodních hotelových řetězců, průmyslové zóny, sklady, logistická centra atp. Ty se většinou kumulují na krajích měst a dávají vzniknout novému typu krajiny – ani městské, ani venkovské, čímž dochází bez nadsázky k devalvaci krajiny. O to více problematicky se nám jeví situace, kdy *ne-místa* vznikají uprostřed městské zástavby. Můžeme tak parafrázovat Marca Augé a nazvat tyto prostory *ostrovů ireality*.

Konkrétními příklady těchto *ostrovů ireality* jsou například několikapatrové parkovací domy, patřící k velkým nákupním centrům. Ty najdeme v centru Liberce hned dva, první a starší poblíž terminálu MHD Fügnerova, patřící k nově vybudovanému obchodnímu středisku Forum, druhý na rohu Palachovy a Felberovy ulice, patřící k nákupnímu centru Liberec Plaza. Každá část centra (horní i dolní) je tedy nově „vyzdobena“ touto pečeti moderní doby, tímto symptomem současného trendu ve vývoji nových městských prostor.

30 AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis, 1999, s. 115

Akademický architekt David Vávra glosuje tuto situaci pro Ročenku liberecké architektury následujícím způsobem: „Liberec je plný proluk a vykotlaných rovin po zbořených domech a továrnách, nabízejících se ve středu města, kde je možno se stejně kvalitně komerčně vyřádit. Navíc pro velkokapacitní chrámy spotřeby dostupné (pro několikakilové nákupy) pouze auty není poloha ve středu města tou šťastnou. Představa zatížení centra Liberce nepřerušenu šňůrou aut s nákupychtivými občany je stejně nevkusná jako obří středisko spotřeby na náměstí Republiky v Praze. Asi jsou si socialismus a kapitalismus blízcí v arogantním barbarství. [...] Město, chráněné špicí – ostnem –, by se mělo nejprve otáčet a pozorovat, kam naskládat krabice nákupu jinam.“³¹

Liberec Plaza, vjezd do podzemního parkoviště ze směru Zámeckého náměstí. Architektonicky neuvěřitelně necitlivý zásah do památkově chráněné oblasti v centru Liberce.

³¹ VÁVRA, David. „...stále ještě jdu do Ještědu...“ ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury 2005*. s. 59.

10. Tvorba nových městských prostorů v současném Liberci

Liberec má ve svém jádru relativně velké množství menších, ale i velmi rozlehlých nevyužívaných ploch. Část z nich vznikla v nedávné době zbouráním dřívější zástavby kvůli novým developerským plánům (areál bývalé Textilany, OD Ještěd ad.), část jich už ale naopak potkávají den co den Liberečané i více než století. První i druhý případ vzbuzují jak u laické, tak u odborné veřejnosti mnoho aktuálních otázek po jejich konkrétním budoucím využití. Ty přitom zapadají do širší oblasti problematiky rekonstrukce historických center měst či využití průmyslového odkazu naší minulosti. Při hledání odpovědí na tyto otázky si však nejprve musíme ujasnit, jaké priority má naše společnost, jaké hodnoty vyznává a jakých cílů chce dosáhnout. Teprve poté je možno začít pracovat na jejich realizaci.

Nevyužitý prostor mezi Pražskou a Moskevskou ulicí, centrum města.

Inspirací i poučením nám mohou být kupříkladu západoevropské demokracie (především pak severské státy) či USA, kde podobná debata probíhá již zhruba od 60. let minulého století. Západoevropské státy jsou nám potom povahou svých problémů asi nejbližší. Existují zde však dodnes přetrvávající propastné rozdíly, dané především odlišným historickým vývojem. Zatímco u nás stále není veřejný prostor náležitě doceněn, ve zmíněných vyvrálejších demokraciích urazilo jeho vnímání velmi dlouhou cestu. Lidé v Česku jej chápou spíše jako nutné zlo, prostor, který musí chtě nechtě urazit při přesunu z bodu A do bodu B (domov, práce, nákupy, ...). Jinak si totiž nelze vysvětlit nečinné přihlížení jeho postupné degradace ze strany naší veřejnosti, laxní přístup a nízkou míru občanské angažovanosti při řešení jeho problémů (čest výjimkám).

V České republice se skutečně jen málokdo pozastavuje nad tím, že v historických centrech všech našich měst vznikají stavby postmoderního charakteru, často bez jakékoliv návaznosti na původní zástavbu a naprosto ignorující původní kontext města. Liberec je toho krásným příkladem. Na tomto místě si však musíme položit otázku – je toto špatně? Degradují tyto nové stavební zásahy centra našich měst? A pokud ano, existuje jiná schůdná cesta, či je tento současný stav výsledkem nevyhnutelného a neodvratitelného vývoje?

Nechceme zde rozhodně tvrdit, že města by měla být zakonzervována v jednom (historizujícím) architektonickém stylu, taková představa je nejen absurdní, ale i dle mého názoru nebezpečná. Jak zdůrazňuje Léon Krier, k demokracii politické patří i demokracie architektonická a k pluralitě politických stran zase pluralita architektonických stylů. „Architektura má být pluralitním celkem, který široce pojímá rozdílné a protichůdné koncepty“³², tvrdí doslova.

Proč je ale „tradiční“ architektura mezi nejširší veřejností obecně vnímána mnohem pozitivněji, než ta „moderní“? A o tom, že to tak je, osobně nepochybuji. Zkusme si například položit otázku, co by pro vzhled našich měst byla větší ztráta – zničení veškeré „tradiční“ architektury, či veškeré „moderní“ architektury? Která z nich utváří charakter města? Kvůli které z nich stojí turistům za to ho navštěvovat? Kvůli které z nich stojí obyvatelům daného města za to v něm žít?

I na tyto otázky nabízí Krier odpověď: „Na rozdíl od současných demokracií tradiční kultury neznaly překonatelnou propast mezi elitní a běžnou kulturou. Vkus se lišil jen v kvalitě provedení a zjemnění detailů, ne v podstatě a formě“³³. Jinými slovy, současný stav přesně odpovídá postmoderní situaci naší civilizace a kultury. Neexistuje jediný ideál krásy, jediný umělecký kánon, a nikdo nemá právo ani nárok přivlastňovat si ho. „Dokud budou

32 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 18

33 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 20

tvůrci svévolně rozhodovat o tom, co umění je a co není, je logické, že i veřejnost to bude stejně svévolně odmítat. Moc a autorita rozhodovat o platnosti díla se totiž nikam neztratila. Byla jen převzata jinou společenskou skupinou a obrátila se proti „poraženým“. Tím byla architektonická praxe zatížena nutností stále a všechno vysvětlovat a obhajovat³⁴.

Architekti naší doby mají zkrátka oproti svým předchůdcům při tvorbě mnohem větší možnosti, a to jak co se užitých materiálů, tak i výrazových prostředků týče. Má to ale jeden háček. „Je možno s klidem říci, že většinu architektonických „vynálezů“ našeho století nepředstavují architektonické inovace, ale přenos obrazů a pojmů z jiných disciplín. Nemohou nahradit platný výrazový slovník, původní technologii anebo charakter architektonického objektu. Díky neodpovídajícímu přivlastňování příměrů „odjinud“ ztrácí stavba svou možnou instrumentální a výrazovou kapacitu a přesvědčivost. Vytváří se svět takzvaných staveb, tedy de facto nepovedených řešení člověku téměř nepřátelského charakteru.“³⁵ Jednoduše řečeno – např. soukromý dům ve tvaru zvířete, jak je můžeme v krajní podobě znát od Jana Kaplického, nepůsobí na první pohled jako dům, nemá jeho klasické a hluboce zakořeněné atributy, a tudíž nevyvolává pocity, které by jako dům-sídlo vyvolávat měl.

Nemusí však jít jen o Kaplického bez debat extrémní podobu projevu – podobný princip prostupuje ve větší či menší míře snad veškerou novodobou architekturou. To má nevyhnutelně za následek její odcizení od představ běžného člověka. Kostel na nás nepůsobí dojmem kostela, divadlo v nás nevyvolává pocity spojené s pojmem divadlo, obchod obchodu, atp. A co teprve kombinace těchto všech spojená do jednoho celku, jak je známe z příkladů dnes oblíbených polyfunkčních domů? Tradiční architektura oproti tomu jasně rozlišovala mezi budovami soukromými a veřejnými, individuálními a kolektivními, či mezi ulicemi a náměstími. Libereckým příkladem popsaného trendu může být obchodní palác Centrum z roku 1997 v Jánské ulici od projekční kanceláře SIAL, který je vystavěn ve tvaru lodi, což by jistě velmi „ocenil“ zmiňovaný Léon Krier...

Současný člověk tedy kvůli výše uvedeným důvodům ztrácí možnost snadné orientace ve světě. Architektura tak místo toho, aby mu v orientaci pomáhala, jde ruku v ruce s novými technologiemi a jejich umělým, odcizeným a odlidštěným světem, čímž tuto ztrátu orientace, rušení veškerých platných hodnot a bourání starých bariér, jen dále prohlubuje. Tímto způsobem tedy můžeme relativně snadno vysvětlit negativní pocity, které v nás současná architektura vyvolává.

34 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 20

35 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 28

Obchodní palác Centrum v Jánské ulici ve tvaru lodi, pohled ze Soukenného náměstí přes staveniště v prostoru bývalého OD Ještěd. Na fotografii vidíme projíždějící osobní automobil, - přesto, že se jedná o pěší zónu se zákazem vjezdu.

Krier, jako nesmlouvavý kritik modernismu, předkládá i další – praktické – argumenty proti modernímu stylu stavebnictví. Kromě špatných stavebních vlastností, jako je nedostatečná zvuková i tepelná izolace a z ní pramenící plná závislost na funkční klimatizaci, je podle něj zásadním problémem nízká životnost používaných materiálů a tím pádem i celých staveb. To je pak podle něj dalším důvodem, proč se moderní stavby obecně těší u široké veřejnosti mnohem menší popularitě než ty tradiční. „Problém je v tom, že čas nutný k tomu, aby si veřejnost zvykla na novinku, běžně přesahuje její vlastní životnost.“³⁶ Že však toto tvrzení nemůžeme v žádném případě povýšit na pravidlo s absolutní platností, dokazuje příklad libereckého OD Ještěd. Krier tvrdí, že současná „vlna demolic modernistických staveb (mluví o 90. letech v západních demokraciích, pozn. autora) vzbuzuje jen málo lítosti.“³⁷ OD Ještěd nám naopak může posloužit jako důkaz, že i modernistická stavba (pokud má své nezpochybnitelné, časem prověřené kvality!), může současnému člověku přirůst k srdci, že si k ní může vytvořit nadmíru pozitivní vztah. Nemyslím si však, že by to v obecné rovině mělo vliv na naše, resp. Krierovo, předchozí tvrzení, že se tradiční stavby těší u široké veřejnosti

36 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 57

37 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 57

větší popularitě. Ukazuje to spíše ne kvalitu jednoho konkrétního projektu, kterým OD Ještěd dle mého názoru nepochybně byl.

I na tomto příkladu můžeme vidět, že Krierova romantická vize města není plně aplikovatelná, že modernistická architektura může dosahovat kvalit té tradiční, a nemůžeme ji proto a priori odsoudit, jako to dělá Léon Krier. V jeho textech lze najít řadu podnětných myšlenek, kterými se můžeme nechat inspirovat, bylo by však nebezpečné přijmout je bezvýhradně a stavět na nich novou urbanistickou „víru“, jakýsi „antimodernismus“. Krier totiž dělá stejnou chybu, kterou modernismu vyčítá – dogmaticky odmítá vše moderní (jako modernismus tvrdě odsoudil vše tradiční) a občas jako by si pouze hledal způsoby, jak svou výru ospravedlnit a podložit, zatímco přehlíží veškeré protiargumenty a už vůbec se s nimi nepouští do žádných polemik.

Jak tedy k problematice rekonstrukce stávající a tvorby nové městské krajiny přistupovat? „Měla by vzniknout typická řešení typických problémů. [...] Mají být nadřazena zájmům politických, průmyslových, finančních a vojenských organizací. Stejně tak se nemají podřizovat ani lokálním, náboženským a kulturním skupinám. V zásadě mají být založena na dlouhodobé ekonomické, ekologické a kulturní shodě.“³⁸ Města v současné době expandují především dvěma způsoby – zatímco jejich jádra rostou vertikálně, stále výše k nebesům, okraje se rozprostírají horizontálně široko daleko do původně neosídlené či venkovské krajiny. Problémem vysokých budov v centrech měst je kromě jiných neúměrně vysoká cena pozemků, na kterých stojí, což nadále zvyšuje cenu jejich nájmu nebo koupě. Mnohým problémům procesu suburbanizace a jeho důsledku – „sídelní kaše“ na předměstích měst – se věnujeme v jiné kapitole této práce. Jediným logickým východiskem je proto rozšiřování měst „kopírováním“ – přebíráním starých, staletými prověřených vzorců výstavby urbánních prostorů a jejich opakováním a reprodukcí. Experiment modernismu selhal. Monofunkční městské bloky, oddělení sektorů práce, nákupů, zábavy, a bydlení, se ukázalo jako nešťastné. Moderní člověk i nadále potřebuje ulice a náměstí, přes veškeré nedostatky a nebezpečí, které tyto kategorie přinášejí.

Krier se vyjadřuje i k pro nás velmi aktuálním a relevantním otázkám obnovy historických center měst. „V případě potřeby by se měly zacelovat jejich hranice a doplňovat jejich případná fragmentace. K těmto účelům by se mělo používat vhodné konfigurace bloků a volných ploch, stejně tak jako tradičních stavebních typů, ulic a náměstí a architektury toho druhu, která je v harmonii s existujícím prostředím.“ Pro náš případ, pro městské jádro Liberce, by v úvahu připadaly pravděpodobně jen dva architektonické směry – historismus

38 KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001, s. 77

druhé poloviny devatenáctého století a zralý funkcionalismus či konstruktivismus dvacátých až třicátých let století dvacátého. Krom zmíněných stavebních úprav je třeba vyvarovat se chyb, kterým se věnujeme v kapitole suburbanizace, především problému jednostrannosti funkce dané zóny. Dále bychom neměli opomenout zavedení veškerých chybějících služeb, souvisejících s životem ve městě. Ty by podle relativního konsensu, panujícím mezi urbanisty, neměly být navzájem vzdáleny více než deset minut chůze. Veřejné budovy by měly zabírat mezi 25% a 35% plochy všech parcel. Nižší plocha vytváří dojem stísněnosti a nedostatečné důstojnosti těchto budov, větší naopak vyvolává pocity zbytečné nabubřelosti. Těžko si představit, že by podobnou představu kdokoliv z nás odmítl, tedy kdokoliv, kdo touží po životě ve městě. Bydlet v plnohodnotné městské čtvrti a přinejmenším dvě ze tří dalších základních životních dimenzí – práce, nákupy a zábavy – mít na dosah nenáročné desetiminutové vycházky.

Krier jde však ve svých představách dále a volá po odstranění „komerčních kolosů“ a změny parcelace města. Takový krok je v praxi jen těžko představitelný a uskutečnitelný, což však dle mého názoru není důvodem k zastavení kritiky současných neblahých tendencí ve tvorbě nových městských prostor. Je totiž smutným faktem, že ač Krier, Francouz, varoval před neblahými důsledky modernistického urbanismu již v osmdesátých letech minulého století (kniha *Architektura: Volba nebo osud* byla potom poprvé vydána v Londýně v roce 1997), do České kotliny doléhá ozvěna jeho slov jen velmi slabým hlasem. Francouzům tedy trvalo zhruba půlstoletí než si uvědomili, že kupříkladu výstavba obřích nákupních center v historických jádrech měst není prostě tím ideálním řešením. Naše společnost k tomu má ještě daleko, a proto se dostalo centru Liberce v posledních pěti, deseti, či patnácti letech tak různé proměny. Zkušenost je asi bohužel opravdu nepřenositelná, a tak i my budeme muset nejprve projít hořkým prožitkem uvědomění, než se začneme o svá města starat způsobem, který si zaslouží.

Bezprostřední styk tradiční a moderní architektury v centru Liberce. Nákupní centrum Delta mezi ulicemi Fügnerovou a Revoluční, doslova objímající nejstarší kamennou libereckou stavbu – dům U zeleného stromu.

10.1 Dolní centrum

Soukenné náměstí, jehož jednu stranu vymezoval OD Ještěd, tvoří zhruba třetinu dolního centra Liberce. Jeho ráz určují především tři prvorepublikové výškové budovy obchodního domu Baťa a paláců Dunaj a Nisa, postavené na přelomu 20. a 30. let dvacátého století, kdy náměstí de facto teprve vzniká zbouráním Bayerova obchodního domu, do té doby stojícího v prostoru travnaté plochy a veřejných toalet zhruba prostředku dnešního náměstí. Tyto stavby dodnes tvoří hlavní dominanty dolního centra města, určují vertikální ráz Soukenného náměstí (který nenarušila ani spíše široká a roztáhlá dispozice OD Ještěd) a je proto nepochybně záhodno věnovat jim v této práci určitý prostor.

Pod projektem OD Baťa, který byl postaven roku 1931 na rohu Pražské a Revoluční ulice, je autorsky podepsán prof. Vladimír Karfík, který během své plodné kariéry spolupracoval i s takovými klasiky moderní architektury, jako Le Corbusier či Frank Lloyd Wright. Osmipatrový dům se skeletovou konstrukcí, pásovými okny a neonovým nápisem na vrcholu je postaven ve funkcionalistickém stylu a jedná se pravděpodobně o nejvydařenější stavbu tohoto směru v Liberci.

Palác Dunaj, původním jménem Donau podle svého prvního majitele a investora z konce 20. let dvacátého století, je dítětem pražského německého architekta Adolfa Foehra. Ten byl v té době hlavním architektem německé pojišťovny Donau a měl již za sebou nemalé množství úspěšných realizací. Jeho ranná tvorba je ovlivněna secesí, s postupem času se však propracovává až ke konstruktivismu, jehož rysy můžeme na paláci Dunaj sledovat. To je však dnes poněkud obtížnější úkol, jelikož mnohé původní detaily na stavbě jsou poničené či chybí úplně. Budova si přes to vše zachovává mnoho ze své někdejší majestátnosti.

Poslední vertikální stavba, jež tvoří Soukenné náměstí i současnou siluetu města, palác Nisa, je postavena podle návrhu profesora pražské techniky Friedricha Lehmana. Ten byl na počátku své kariéry ovlivněn zejména stylem art-déco, jeho poslední stavby, mezi které patří i palác Nisa, však nesou prvky konstruktivismu. Budova paláce ukončená nepřehlédnutelnou římsou především klade důraz na kvalitní materiály a působivé dekorativní prvky. Kamenné obklady s výraznou bosáží v dolní části či okna z chromované oceli jí proto propůjčují až elegantní výraz, avšak oproti vzdušnému a jakoby lehkému stylu sousedního OD Baťa na kolemjdoucí působí velmi vážným, až okázalým dojmem. Ten se ale jeví jako velmi žádoucí pro původní funkci paláce – dům prominentních pojišťoven Assicurazioni Generali a Moldavia Generali.

10.2 Soukenné náměstí a OD Ještěd

Vývoj současné podoby Soukenného náměstí v průběhu druhé poloviny dvacátého století by se dal stručně charakterizovat jako přechod od původních klasicizujících principů územního plánu v podání Svatopluka Technika k modernistickým návrhům mladých architektů Karla Hubáčka a Jiřího Svobody. Už tehdy měli podobné priority, jaké bychom na nový projekt kladli dnes, jmenujme kupříkladu vyřešení problému dopravy skrze městské centrum, či harmonizace nové zástavby a městské zeleně. V roce 1959 tak vypracovali projekt dolního centra Liberce, který počítal s vnitřním dopravním okruhem, který měl odlehčit tehdy přetíženému Gottwaldovu (Soukennému náměstí). Projekt však nebyl nikdy realizován a zůstalo jen u studie. Další studie územního plánu byla vypracována v roce 1968 dalším slavným libereckým architektem, Miroslavem Masákem. Dle průvodní zprávy této studie byla inspirována obrazem řeky (střídání různě rychlých proudů a jejich dynamiky, peřeje, zátoky, ostrůvky a pevné břehy) a jejím cílem bylo jakési obnovení harmonie městského prostředí a přirozených potřeb jeho obyvatel. Ani tento projekt nebyl realizován a jedině jeho ozvěny jsme mohli najít osamoceně ve stavbě OD Ještěd.

Až o dva roky později se tohoto úkolu ujala dnes už bez nadsázky legendární Školka ateliéru SIAL. Prezentovala v něm svůj vlastní pohled na urbanismus, především na uspořádání pěší, autobusové, tramvajové, i automobilové dopravy a celkový výraz městského prostředí a jeho obyvatelnosti. Mladí architekti Školky se toho ujali s velkým nasazením a vznikl rozsáhlý projekt počítající s přestavbou a úpravami celého centra Liberce. Počítalo se s výstavbou centrální stanice městské hromadné dopravy (Petr Vaďura), OD Magnet (Petr Vaďura a John Eisler), středisko služeb (Miroslav Tůma), nového kina (Jiří Suchomel), polyfunkčního domu LSB (Miroslav Masák), obytné skupiny A3 (Václav Králíček), administrativy, klimatronu a vícepodlažního parkingu (Mirko Baum), obytného bloku v ulici 8. března (Helena Jiskrová), flexibilního výstavního pavilonu (Dana Zámečnicková), sportovního centra (Jiří Špikla) a hotelu (Zdeněk Zavřel). Vše bylo precizně naplánováno v nové územní studii doplněné sociologickou úvahou Petra Vaďury a dokončeno roku 1970. I tato téměř megalomanská vize však zůstala pouze u projektu. Celý výčet zamýšlených úprav si na těchto stránkách přinášíme naprosto záměrně, protože pouze tak se dá pochopit tehdejší zápal a nasazení jmenovaných architektů i míra potenciální přeměny centra Liberce.

Jak jsme již řekli, jedinou realizovanou stavbou těchto projektů se stal OD Ještěd. Vyšel z potřeby standardního obchodního domu v centru města, o které se v Liberci hovořilo již od konce padesátých let dvacátého století. První architektonickou soutěž z roku 1961

vyhrála autorská dvojice Eduard Adamita a Vojtěch Syrovátko, jejich návrh však nebyl nikdy realizován. O několik let později byla obchodním sdružením Textil Liberec stavbou domu pověřena skupina S12 architekta Karla Hubáčka. V té době (rok 1966) však proběhlo mezinárodní sympozium mladých architektů a město se pod jeho vlivem rozhodlo pro jiné pojetí, a tím pádem i zadání a autora stavby. Jako nejvhodnější se tehdy ukázal návrh Miroslava Masáka z roku 1966, který počítal s výstavbou jakéhosi krytého tržiště deseti různých obchodních organizací. Šlo o formu tzv. „clusterů“, neboli skupinu navzájem různě propojených obchodních buněk a pasáží na prostoru 22 000 m². Krom zmíněných obchodních prostor se počítalo s výstavbou neodmyslitelných doplňků každého řádného chámu konzumu – pivnicí, vinárnou, mléčným barem, snack-barem a cukrárnou. Projekt však nezůstal jen u tohoto a vize jeho autorů počítala i s výstavbou prostoru pro módní přehlídky, čímž daleko překročila klasické představy o obyčejném obchodním domu. Všimněme si také výšky projektu OD Ještěd, která se díky požadavkům tehdejších zadavatelů držela poměrně středních proporcí a nepřesahovala proto dvě patra. Hlavním důvodem tohoto zadání bylo zachování panoramatu města s možností výhledu na Ještědský hřeben či Jizerské hory.

Místo vybrané pro obchodní dům se zdá i dnešního pohledu naprosto ideální – leží na průsečíku několika významných libereckých tepen, na průsečíku dvou ze čtyř či pěti nejhlavnějších os města. První z nich spojuje již více než 150 let areál železniční stanice s hlavním libereckým náměstím, dříve Staroměstským, dnes Dr. E. Beneše; druhá, která se k první napojuje kolmo v prostoru Soukenného náměstí, přichází směrem od hlavního tahu na Jablonec nad Nisou a dnes především od velmi frekventovaného terminálu MHD Fügnerova. Tento průsečík dvou z několika málo hlavních libereckých tahů tak tvoří přirozené jádro dolního centra města. Druhý a pravděpodobně významnější se nachází na Šaldově, potažmo Benešově náměstí, kde dochází ke střetu tří hlavních krajských tahů, spojujících trasy na Jablonec, Prahu a Frýdlant.

Projekt nakonec vypracoval ateliér SIAL pod vedením architekta Karla Hubáčka, za spolupráce Miroslava Masáka, Václava Vody, Oto Nykodýma, Jiřího Bílka, Jiřího Suchomela, Michala Brixie a Václava Králíčka. Stavba byla zahájena v roce 1970 a postupně dokončována, až byla veřejnosti plně zpřístupněna v roce 1979. Základní konstrukce byla ocelová, doplněná železobetonovými stropy. OD Ještěd byl ale unikátní i co dalších využitých materiálů týče. Izolaci zařizovaly dva druhy materiálů – barevný keramický obklad a především zajímavé válcované plechy z ušlechtilé ocele Atmofix, vyvinuté speciálně pro tento projekt Státním výzkumným ústavem hutnickým a Vítkovickými železárnami. Tím však výčet technických novinek využitých při stavbě tohoto obchodního domu nekončí. Z dalších

jmenujme například systém polyuretanové plovoucí dlažby elektricky vyhřívaných teras nebo lineární nosiče technické infrastruktury uvnitř budov. Opomenout bychom neměli ani designově skvostné interiéry od Václava Králíčka, Jiřího Suchomela, či Josefa Hory.

Realizace projektu trvala relativně dlouhou dobou, probíhala totiž od roku 1970 až do roku 1979. Na výsledné podobě v roce 1979 se podepsalo negativních faktorů. Prvním z nich je často zmiňovaná nízká kvalita tehdejší stavební výroby. Dalším je kupříkladu nedokončení projektu podle původního návrhu, ten totiž kromě realizovaných budov „A“, „B“ a „C“, obsahoval i budovu „D“, či kopulovité zastřešení nad domy „A“ a „B“. Dále měl být obchodní dům zasazen do širšího urbanistického konceptu, který předpokládal propojit novou moderní zástavbou území od železničního nádraží až po náměstí Dr. E. Beneše. Výsledek byl tedy již při dokončení projektu nedotažený a nedosahoval kvalit původního návrhu projektu. Na výsledné podobě posledních let před jeho zbouráním se dále negativně podepsaly mnohé pozdější úpravy a přestavby, které dále snižovaly architektonickou úroveň a památkovou hodnotu obchodního domu. Není jistě bez zajímavosti, že veškerá ohlednutí po jeho odkazu, i přes celkové kladné vyznění, nikdy neopomenou zmínit i její nezanedbatelné zápory (zvláště do šíře roztažená dispozice, orientace dovnitř namísto vystavování výkladních skříní směrem k náměstí, nezvyklá a křiklavá pomerančová barva, korodující povrchové materiály, atd...)

Stavba OD Ještěd patří i pro výše uvedená fakta k unikátům středoevropské architektury druhé poloviny dvacátého století. Šlo o ojedinělý příklad evropského strukturalismu v tehdejší Československu. Inspiraci hledala v sociologických a psychologických studiích a snažila vyhovět jejich požadavkům, a tedy v konečném důsledku především všem jejím budoucím uživatelům. Přes informační embargo, které dominovalo téměř celému českému intelektuálnímu světu v době normalizace, se informace o Ještědu dostali do mnoha světových odborných publikací.

V Liberci pravděpodobně není mnoho staveb, které by vyvolávaly tolik, často protichůdných, emocí. I z toho můžeme vyvodit, že v případě OD Ještěd se nejednalo jen o pouhý obchodní dům, tedy o jistý druh spotřebního zboží, jak by se nezasvěcenému pozorovateli mohlo na první pohled zdát, ale o zásadní stavbu dolní části městského centra, do značné míry tuto oblast určující.

I přes tato neoddiskutovatelná negativa se však jednalo o dílo nadprůměrné architektonické a kulturní hodnoty. Jednalo se o projekt na svoji dobu vskutku nadčasový, který velmi pozitivně vybočoval z šedé průměrnosti tehdejší klasické produkce. I proto jeho likvidaci provázela velmi vzrušená jak odborná, tak laická debata (ta však přišla o poznání později, až po započetí likvidačních prací). OD Ještěd skutečně přináší určité zásadní otázky

na téma architektonického dědictví minulosti. Kupříkladu kde je hranice mezi obchodním domem jako jedním dalším druhem spotřebního zboží a obchodním domem jako důležitým kulturním dědictvím, jež je třeba památkově chránit? Do jaké míry je jeho historický odkaz stále živý a přínosný, když byl od rýsovacího prkna, přes samotnou realizaci až po výsledný obraz daný mnoha představami (zejména interiéru) průběžně devalvován? Jakou roli v otázce jeho zbourání či zachování hraje postava jednoho z jeho hlavních autorů, Karla Hubáčka, tedy jedné z nejvýznamnějších osobností české architektury druhé poloviny 20. století?

Odpovědi na tyto otázky jsou velmi složité a každý na ně může mít jiný názor. Osobně se necítím kompetentní zkoušet na ně odpovědět. Jejich hledání je však zásadní v kontextu širší otázky po ideální podobě dolního centra Liberce. Území bývalého OD Ještěd totiž tvoří jeho jádro a žádná jiná budova proto neovlivňuje tolik jeho podobu. Faktem je, že ve chvíli, kdy píšete tyto řádky je OD Ještěd již čistou minulostí a na jeho místě vzniká nové nákupní centrum.

Liberecká lokální média přinesla v září 2009 zprávu o nových plánech pro přestavbu Soukenného náměstí. Ta byla údajně od počátku zahrnuta jako podmínka projektu výstavby centra Forum Liberec. Tým architektů, který na něm pracoval, se proto má ujmout i přetvoření tohoto zásadního prostoru v centru města. Projekt podle informací médií počítá s kompletním odstraněním zelené plochy ve středu náměstí, a to včetně dvou více než desetimetrových smrků. Ty mají být nahrazeny dlažbou, řadou nově vysazených stromků a lavičkami. Podle prvních reakcí se tato budoucí změna nesetkala u veřejnosti s žádnou podporou a lidé se spíše oprávněně obávají dalších zbytečných změn, změn k horšímu.

10.3 Sokolovské náměstí

Sokolovské náměstí dnes v očích obyvatel Liberce zajisté nedosahuje takového významu, jaký mělo v minulosti, či jaký je přisuzován ostatním náměstím vymežujícím historické jádro města (Benešovo, Šaldovo a Soukenné). Přesto však patří mezi nejzásadnější v Liberci, a to zejména z pohledu historického a urbanistického vývoje. Jeho původní jméno – Novoměstské – samo o sobě prozrazuje mnoho z jeho historie, které jsme se již dotkli v jiných kapitolách této práce. Přesto však považujeme za nezbytné věnovat mu samostatný prostor a prezentovat zde uceleně komplexní přehled informací o této pro Liberec velmi významné oblasti.

Vzniká ve třicátých letech sedmnáctého století, kdy je již město v majetku Albrechta z Valdštejna, jako přirozené pokračování již tehdy pomalu vzkvétajícího poddanského městečka v Jizerskohorském podhůří. Do té doby bylo město majetkem rodu Redernů, kteří se jako první zasadili o jeho všeobecný rozvoj z původní malé podhorské vesničky. Ti zde podporovali především textilní průmysl, který byl pro Albrechta nanejvýš žádaný, jelikož mimo jiné potřeboval obléct svoji početnou armádu. Zanedbatelný však nebyl ani obchodní vývoz plátenických produktů, který se rozvíjel kontinuálně již od přelomu patnáctého a šestnáctého století. Soukenický cech zde založili mistři, kteří přišli ze Saska, již roku 1599. Albrecht z Valdštejna se brzy jedním z největších hráčů těch nejvyšších pater evropské politiky, pro což, jak si samozřejmě uvědomoval, potřeboval ekonomicky prosperující zázemí. Bezvýznamná však již od počátku existence Liberce nebyla ani jeho geografická poloha. Albrecht si to dobře uvědomoval a vybudoval zde důležité tržitiště na spojnici Žitavy, Frýdlantu, jeho sídla, a českého vnitrozemí.

Všechny tyto požadavky a všeobecný rozvoj, který následoval rozvoj průmyslový a obchodní, kladli pomalu ale jistě nesplnitelné nároky na prostor stávajícího města. Když si představíme, jak vypadal Liberec počátkem sedmnáctého století, jeví se nám rozšíření směrem k dnešnímu Sokolovskému náměstí jako nejpřirozenější krok. Za kostelem Staroměstského náměstí (zhruba v prostoru dnešního Sv. Antonína) se rozprostíral na táhlém hřbetě porostlém loukami pouze nevelký hřbitov přilehlý ke kostelu. Krom toho tudy vedla cesta vedoucí na Žitavu.

Realizátorem nové výstavby podle Albrechtova nařízení byl pravděpodobně vrchnostenský úředník a knížecí městský hejtman Joachim Jung von Jungenfels, který sloužil již rodu Redernů a byl si výše popsané situace dobře vědom. Že tehdejší vrchnost brala stavební rozvoj opravdu vážně ilustruje i citace z jednoho z knížecích dekretů z roku 1630:

„Měšťané mají stavět nebo je jejich knížecí milost chce vyhnat.“³⁹ Ukazuje to však také na skutečnost, že z dnešního pohledu rozhodně pozitivní rozhodnutí vrchnosti se neseťkala u prostého lidu vždy s plným pochopením. Uprostřed válečných útrap a hrozby budoucí násilné rekatolizace v oblasti s nezanedbatelným zastoupením protestantismu se tomu však není třeba divit.

Za výhodných podmínek pro budoucí nájemníky bylo tedy za panské náklady podél cesty na Žitavu postaveno kromě nového tržiště i 21 dřevěných domů. Z urbanistického hlediska je podstatné, že již tehdy byly tyto domy vystavěny do obdélníkové formace, čímž od samého počátku vytvářejí základ libereckého Novoměstského, dnes Sokolovského, náměstí. Jednalo se o zčásti roubená, zčásti hrázděná, jednopatrová stavení s loubím, obrácená průčelím směrem k náměstí. Zahrady se nacházely v zadní části podlouhlého pozemku, skryty za domy, což je jeden z klasických způsobů zakládání osad v této době na našem území.

Tato podoba zůstala kromě několika dílčích přestaveb nezměněna až do roku 1790, kdy začala klasicistní přestavba, probíhající tou dobou již plošně po celém městě. Nejprve byla odstraněna loubí, některým domům byla zbudována kamenná klasicistní průčelí až je postupně po mnoha přestavbách nahradila nová zástavba vícepatrových činžovních domů. Tato velká přestavba trvala zhruba dalších 100 let a byla ukončena až na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Mezi nejvýznamnějšími budovami jmenujme Appeltův dům z roku 1793 na západní straně, či empírové soukenické divadlo z roku 1820 v severovýchodním rohu náměstí. Střed náměstí byl v průběhu historie aktivně využíván jako tržiště a tato funkce mu vydržela do konce druhé světové války. Stál zde mariánský sloup, který byl poté, co ho v sedmdesátých letech devatenáctého století převýšila veškerá zástavba kolem náměstí, přemístěn na pozemek Křížového kostela. Mezi lety 1820 a 1934 zde stála klasicistní Wewerkova kašna.

Dnešní podoba náměstí je dána také pozdějšími četnými úpravami, které měly zajistit především dopravní využitelnost tohoto prostoru. Prochází tudy totiž jedna z velmi využívaných a vytížených městských tepen. Je však smutným faktem, že téměř celá plocha náměstí je v současnosti využívána jako parkoviště pro osobní automobily, což však v Liberci není naprosto žádnou výjimkou, jelikož podobně neblahý osud stihl většinu otevřených ploch a náměstí v centru města.

39 Ročenka liberecké architektury 2008, Jan Mohr: Sokolovské náměstí, str. 5

11. Liberecká současnost

Avšak nejen nechvalně proslulá radnice řídí dění ve městě a udává jeho hmotnou podobu a výsledný obraz. „Demokracie staví“ opakoval Jan Kaplický slova amerického architekta Franka Lloyda Wrighta, avšak Liberec je živoucím důkazem, že nejen demokratické principy občanské společnosti jsou ideálním podhoubím pro stavební činnost. Respektive, že podmínky tržní ekonomiky do urbanistického rozvoje města často přinášejí nežádoucí efekty s nenávratným dopadem na obraz města. V Liberci berou tuto funkci pevně a s velkým gustem do svých otěží zmíněné mezinárodní developerské firmy za tichého přitakávání vedení města. A jelikož bylo (a bohužel v jejich očích pravděpodobně stále je) ve městě mnoho nevytěženého potenciálu, nejednou se tito internacionální psi o libereckou vrženou kost poprali.

Letos napřesrok například ministr financí Miroslav Kalousek musel řešit problém svého stranického kolegy Jiřího Čunka, který s nebývalou razancí a zájmem zasáhl do sporu o parcelu v Liberci, do sporu mezi německou společností ECE a nizozemskou Multi. Problém nastal, když nedaleko naplno rozjetých stavebních prací společnosti Multi, zahájila svou činnost německá ECE. Netrvalo dlouho, a Holanďané zažalovali stavební úřad v Liberci, kvůli neoprávněnému povolení ke stavební činnosti. Namítali, že společná příjezdová cesta neunes nápor zákazníků, a tím pádem, že na tom budou tratit. Městský i krajský úřad jejich volání nevyslyšel a žalobu zamítl jako neopodstatněnou, avšak toto rozhodnutí zrušila poslední instancce – ministerstvo pro místní rozvoj, kde se jím zabývala tzv. rozkladová komise ministra – devítičlenný tým expertů na stavebnictví, stavební právo i praxi. Tato komise jednoznačně doporučila ministru Čunkovi do případu nezasahovat, tedy respektovat rozhodnutí nižších instancí o neoprávněnosti žaloby. Pan Čunek však na základě jakýchsi vlastních „právních doporučení“⁴⁰ rozhodl ve prospěch nizozemské Multi a ECE musela svoji stavební činnost ihned zastavit. A výsledek? Obrovská jáma v samém centru města a žaloba od ECE na odškodnění 56 milionů Euro, tedy asi půldruhé miliardy korun.

40 DOLEJŠÍ, Václav – SYROVÁTKA, Tomáš. *Kalousek řeší arbitráž, kterou odstartovalo Čunkovo rozhodnutí* [online]. URL: <http://zpravy.idnes.cz/kalousek-resi-arbitraz-kerou-odstartovalo-rozhodnuti-cunka-p6z-/domaci.asp?c=A090108_213310_domaci_abr>

Smutný, avšak velmi příznačný pohled na nově vytvořenou „urbánní krajinu“ v centru Liberce – započaté a nikdy nedokončené základové práce německé společnosti ECE v ulici Na Peršýně. Jáma o rozloze několika set metrů čtverečních zde již více než rok leží ladem a nikdo přesně netuší, jak s ní kdy bude naloženo.

11.1 Proměna města

„Zakládání kvalitních systémů zeleně zhodnotí území jako celek“.⁴¹

Na stránkách této práce jsme si poměrně podrobně přiblížili historický a urbanistický vývoj města Liberce od jeho vzniku jako malé podhorské osady až po současný města jako významné metropole severních Čech i euroregionu Nisa, v němž podle mnohých leží jeho budoucnost. Považuji však za nezbytné věnovat zvláštní pozornost právě současné situaci. Město totiž přímo před našima očima prochází zásadní proměnou, srovnatelnou s největšími vlnami přestaveb v druhé polovině devatenáctého století či přelomu dvacátých a třicátých let století dvacátého. Rozsah probíhajících prací je skutečně značný, my se v této kapitole však zaměříme pouze na dva největší zásahy do podoby Liberce – do stavby nákupního a zábavního centra Liberec Plaza na Šaldově náměstí a do stavby obchodního a zábavního centra Forum Liberec ve Fügnerově ulici. První představuje výraznou urbanistickou změnu v tzv. „horním centru“ města, druhé pak v tom „dolním“, a postačí jako ideální ilustrace současných nenávratných zásahů do historického centra města.

11.1.1 Liberec Plaza

Již počátkem devadesátých let minulého století byl nastartován projekt přestavby urbanisticky znehodnoceného a neefektivně využitého prostoru mezi ulicemi 5. května, Palachovou a Felberovou v těsné blízkosti Šaldova náměstí. Po započítání stavebních prací a vyhloubení základů pro nové nákupní centrum Galas však došlo k přerušení stavební činnosti na více než deset let. Stavební parcela si mezitím žije vlastním životem a ekologové mluví o unikátní ukázce samovolného návratu přírody do zdevastované městské krajiny, což kromě jiných důvodů komplikuje možnosti případného dalšího využití parcely. Až v roce 2007 se prostoru ujímá P4 Plaza s.r.o. a rychle začíná s výstavbou nového multifunkčního obchodně-zábavního komplexu.

S jeho podobou však nejsou spokojeni Národní Památkový Ústav Liberec ani veřejnost, a dochází tak ke kritice a petičním protestům jak ze strany odborné, tak ze strany laické veřejnosti. Památkový ústav projektu vytýká především nerespektování původní urbanistické dispozice zástavby, resp. konkrétně poměru zastavěné (2/3) a nezastavěné (1/3)

41 ČTYŘOKÝ, Jiří – MAIER, Karel. *Ekonomika územního rozvoje*. Praha: Grada publishing, 2000, s. 12.

plochy v historickém kontextu místa a stavba podle něj doslova porušuje podmínky ochrany památkové zóny Liberec. Laická veřejnost zase volá po využití přirozených přírodních procesů v místě působících a vytvoření klidové zóny, např. parku. Ani jeden z uvedených hlasů však nemá v Liberci dostatečnou váhu a sílu změnit či usměrnit tlaky volné ruky trhu a dochází tak k realizaci projektu podle původního návrhu na ploše 80 x 130 m.

Velká část horního centra města tak dostává zcela novou podobu. Palachova ulice, kterou vede tramvajová trať, je nyní z obou stran uzavřena. Na jedné straně z větší části historizující zástavbou, na straně druhé dominantní budovou Liberec Plaza. V dolní části, na nároží Zámeckého náměstí je budova ukončena prosklenou pasáží s vyhlídkou na protilehlý zámek. Dominantně působí nárožní část v horní části stavby, orientovaná na Šaldovo náměstí, která uzavírá nově vytvořený prostor pěší zóny v ulici 5. května, spojující Šaldovo a Benešovo náměstí. Tento prostor je obohacen vodotrysky a lavicemi a působí klidným a přívětivým dojmem. I proto si ho obyvatelé města poměrně rychle oblíbili a dnes je každodenně využíván desítkami lidí.

Komerční úspěch projektu však provázejí mnohé potíže. Několikeré odklady slavnostního otevření bezpochyby přinesly investorovy nemalé finanční ztráty. Liberec Plaza také prohrála pomyslný závod v dostavbě a zahájení provozu s konkurenčním obchodním centrem Forum Liberec v dolní části města. I proto bylo ještě několik týdnů po jeho otevření mnoho prodejních ploch nevyužito kvůli nezájmu ze strany obchodníků a prodejců.

Jeden z mála nových městských prostorů v centru Liberce vytvořený pro chodce a pro rekreační využití času. Kombinace dřevěných laviček, vodotrysků a alespoň minimálního množství zeleně vytváří přinejmenším příjemnou iluzi klidu v rušném centru.

Nově vytvořený městský prostor v Liberci, pohled dolu Palachovou ulicí.

11.1.2 Forum Liberec

Co se druhého zásadního stavebního projektu v centru města týče, je zatím těžké, až nemožné, hodnotit. Ve chvíli, kdy píšete tyto řádky ani v době obhajoby této diplomové práce nebude stavba zcela dokončena. Její vskutku nadstandardní plocha totiž pojme jak území bývalého parkoviště, volného a nevyužitého prostranství mezi terminálem MHD Fügnerova a prostory bývalého OD Ještěd, tak i celou plochu zmíněného OD Ještěd. Vznikne tak obrovský nákupní a zábavní komplex, který nebude mít přinejmenším co do rozlohy ve městě obdoby. Jde o společný projekt investorů Multi Development a Tesco Stores.

K září roku 2009 je postavena přibližně jeho první polovina – několikapatrové nákupní centrum, které se napojilo na již dříve postavené patrové nadzemí parkoviště pro osobní automobily mezi ulicemi Dr. Milady Horákové a Blažkovou. Beze zbytku vyplňuje plochu mezi ulicemi Fügnerova a Blažkova a tvoří nepřehlédnutelnou dominantu dolního centra města. Prozatímní fasáda je složena z několika nesourodých částí, které díky užitým materiálům, barvám, i architektonickému stylu, vytvářejí dojem více samostatných budov.

Zásadní proměna dolního centra města – na jaře roku 2009 otevřené nákupní a zábavní centrum Forum Liberec.

11.2 Mistrovství Světa v Klasickém Lyžování 2009

„ ... Zika vlastní téměř tříhektarový pozemek ve čtvrti Ostašov, který se v rámci libereckého územního plánu mění z volné přírody na stavební parcely“⁴²

Bohužel ani Mistrovství světa v klasickém lyžování v roce 2009 a pořádané v Liberci se neobešlo bez několika problémů týkajících se architektury a urbanismu ve městě. Tyto události, spojené s celou řadou restrikcí a různých omezení (např. dopravního provozu, uzavírky celých ulic v centru města pro pěší ad.) po celou dobu průběhu šampionátu, vrhají v očích Liberečanů na celý projekt velmi špatné světlo, který se kvůli tomu těší od „domorodců“ téměř nulové podpoře. Uvedeme si nyní krátce příklady několika nejvýznamnějších lapsů, které byly i v různé míře propírány v médiích.

Pokud mluvíme o libereckém stavebnictví, je naprosto nemožné vyhnout se zaklínadlu jménem Syner, liberecké stavební společnosti napojené na místní špičky ODS a tudíž i donedávna na celou radnici. Nejinak tomu je i v případě lyžařského mistrovství. Fakt, že Syner vyhrál „výběrové řízení“ (uvozovky si v tomto případě bohužel opravdu nemohu odpuštit) na zakázku na rekonstrukci studentských kolejí za 350 milionů korun už pravděpodobně nikoho nepřekvapil. Od města získala tato zlatá vejce nesoucí firma zakázku za „pouhých“ 60 milionů, což je podle slov mluvčího Syneru indicie jednoznačně vedoucí k jejich nevině. "Od města jsme získali zakázky za přibližně 60 milionů a porovnejte to s celkovým objemem".⁴³ uklidnil Liberečany v odpovědi pro zpravodajský server aktualne.cz.

Nejvyšší kontrolní úřad však týden před začátkem mistrovství podal trestní oznámení na neznámého pachatele. Za největší problém označil jeho ředitel František Dohnal „prakticky nulovou kontrolní činnost ministerstva školství, stejně tak jednotlivých investorů, tedy Technické univerzity a města Liberec“⁴⁴ Konkrétním předmětem trestního oznámení je podezření na trestný čin podvod, úvěrový podvod, porušení pravidel hospodářského styku a porušení povinností při správě cizího majetku. V této době zatím nejsou známy žádné výsledky, a tak si budeme muset ještě nějaký čas počkat, než se dozvíme, zda tato kauza nějakým způsobem zasáhne nezdravou atmosféru libereckého stavebnictví.

42 MACHOVÁ, Martina. *Šampionát 2009: Mají přátele v ODS a zakázky, díl 2* [online]. URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=625803>>

43 MACHOVÁ, Martina. *Mají přátele v ODS a zakázky za miliony* [online]. URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=625297>>

44 CHALOUPSKÁ, Markéta – MACHOVÁ, Martina. *Šampionát ani nezačal, policie už řeší špinavé obchody* [online]. URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=629399>>

11.3 Western Harbour

Velmi pozitivním příkladem toho, že k problematice tvorby nových urbánních prostor i revitalizace městské krajiny se dá přistupovat i jiným, mnohem osvěcenějším způsobem, je projekt nazvaný *Western Harbour* ve švédském Malmö. Jde o hypermoderní čtvrť, která byla v posledních letech vytvořena na základech starého, pro město již nepoužitelného přístavu, průmyslové zóny a skládky. Při jejím budování byly dodržovány zásady trvale udržitelného rozvoje a je vnímána jako určitý mezník v hledání odpovědi na otázku využití průmyslového odkazu minulosti naší civilizace.

Kdo by si však snad představil nějaký k přírodě šetrný návrat do minulosti, nemohl by být dále od pravdy. Dodržování zásad trvale udržitelného rozvoje a občanské společnosti má ve Švédsku dlouhou tradici. Drtivá většina věcí veřejných je rozhodována v komisích složených z odborníků, politiků, podnikatelů i zástupců neziskových organizací a na každé důležitější rozhodnutí si místní samosprávy nechávají vypracovat řadu průzkumů. Nejinak je tomu i v případě *Western Harbour*. Na jejím vzniku se podílelo 23 architektů, kteří se nechali inspirovat středověkým městem – ulice nejsou rovné a bloky pravoúhlé, ve čtvrti nenajdete dva stejné domy, a celá čtvrť tak budí dojem určité živelnosti a vytváří iluzi organického vývoje. Švédové dokonce mluví o nové éře ve vývoji západní společnosti – čtvrť si prošla od modrých límečků (dělníků) přes bílé límečky (služby, kanceláře atp.) k nynějším „zeleným límečkům“, což je termín, který se právě radnice v Malmö nyní snaží prosadit. Ekologie není brána jako nejvyšší dosažitelná meta, jako nějaký cíl a ideál, ale jako naprostá samozřejmost, na které stojí základy samotné společnosti. Čtvrť musí vyhovovat nejvyšším požadavkům moderní doby, zároveň být ohleduplná k životnímu prostředí, dodržovat zásady trvale udržitelného rozvoje a stále zůstat přitažlivou pro své obyvatele a vytvářet příjemné místo pro život. Jak se toto vše Švédům povedlo skloubit?

Z urbanistického hlediska jde o zachování několika poměrně jednoduchých pravidel. Zmíněný tým architektů navrhl v první fázi projektu pouze parcelaci nové čtvrti a vytvořil k ní síť komunikací. Ulice a uličky jsou křivolaké, rozšiřují se a zužují a občas vyústí nečekaně v otevřený prostor s výhledem na moře. Tato vlastnost přináší hned dvě velmi významná pozitiva. Zaprvé už fakt, že ulice nejsou rovné a chodci se nepohybují z bodu A do bodu B po přímé lince, jim dává mnohem lepší pocit z chůze. Tento jev popsal např. Jan Gehl, který dokázal, že přímé pěší cesty chodce frustrují – jít několik set metrů a stále před sebou vidět vzdálený cíl nám chůzi značně zneprůjemňuje. Naopak, čím více zážitků a

zpestření nám cesta nabídne, tím nám „utíká rychleji“, s tím větší chutí a tím častěji ji využíváme.

Zadruhé tento postup, kdy dojde v první fázi projektu pouze k parcelaci území a vytvoření základního urbanistického konceptu, aniž by jeho autoři diktovali novým obyvatelům v jakém stylu mají přesně nové domy stavět, umožňuje novým majitelům do značné míry přizpůsobit si nové stavby podle svého vkusu. Nové pozemky jsou tak atraktivnější pro potenciální investory a zároveň se zabrání uniformnosti nové zástavby, což je chyba, která může poškodit jinak kvalitní urbanistický projekt. Jako ukázka tohoto přístupu nám může posloužit čtvrť Borneo-Sporenburg v holandském Amsterdamu, o které se ve své knize *Sídelní kaše* zmiňuje Pavel Hnilička.

Dalším pravidlem, kterým se projektanti řídili, je výstavba vyšších budov po obvodu čtvrti. Ta tak budí dojem uzavřenosti, což je jedna z nejdůležitějších kategorií, která pro městská veřejná prostranství stanovil Ch. Norberg-Schulz.

Ekologický rozměr nově postavené čtvrti spočívá především v napojení pouze na obnovitelné zdroje energie – větrné elektrárny, solární panely a vodní čerpadla. Domy jsou postaveny tak, že díky použitým materiálům, izolaci atp. spotřebují zhruba o 30% energie méně než domy běžné. Toto nasměrování rovněž udává směr průmyslu a obchodu celého regionu Skane, v němž se město Malmö nachází. Místní podnikatelé se orientují na biotechnologie, elektroniku, informační technologie, zpracování odpadu, výrobu energie z obnovitelných zdrojů nebo právě stavbu energeticky úsporných domů. Radnice krom toho zkouší nový projekt, který by měl lidem v maximální míře usnadnit třídění odpadu. Jde jí především o zbytky jídla, které tvoří velmi kvalitní surovinu pro výrobu bioplynu. Do Švédských domácností tak přímo do dřezů nainstalovali nové výlevky s drtiči, které jsou napojené na speciální odpadní systém, lišící se od běžné kanalizace a sbírající zbytky jídla do zpracovatelského závodu pro výrobu bioplynu.

Takovýto „zelený“ způsob života však není typický jen pro popsanou čtvrť či město Malmö. Podobně osvícený přístup k řešení nejnovějších problémů naší civilizace se stává běžným po celém Švédsku a např. hlavní město Stockholm se stalo Evropským zeleným městem roku 2010. Města účinně omezují automobilovou dopravu ve svých centrech pomocí speciálních daní za znečištění, radnice plně podporují veřejnou dopravu, která přitom využívá etanol a zmíněný bioplyn, vyrobený z místního odpadu. Jízda automobilem do centra města se pomalu stává něčím nepatřičným a stále více lidí proto využívá zelené autobusy či městem podporované taxíky.

Projekt New Harbour zkrátka ukazuje, že idea trvale udržitelného rozvoje aplikovaná při realizaci nových urbanistických projektů nemusí odporovat požadavkům dnešní doby, ale právě naopak. Zelené principy nestojí v protikladu k tempu a potřebám naší civilizace, ale doplňují je a vytváří tak nový způsob myšlení, nový přístup k naší planetě i přehodnocení našeho vztahu k ní. Švédský model nám ukazuje jak na vyspělost této společnosti, tak na stále patrné nedostatky té naší.

11.4 Projekt Regiotram

Většina českých měst je s čím dál větší naléhavostí nucena řešit své problémy s autodopravou. Středověké urbanistické koncepty, dokonané zpravidla dlouho před příchodem „století automobilů“, naprosto nevyhovují tomuto způsobu dopravy, která navíc původní zástavbu systematicky poškozují a degradují. Auto je však pro velkou většinu lidí stále dopravním prostředkem číslo jedna a není možné jeho užívání ze dne na den zakázat, zrušit, či nějak drasticky omezit. Problém automobilismu je samozřejmě kromě jiných i problémem urbanismu, a proto se ho také často dotýkáme i v této práci. Jedna z možností, jak s auty v našich městech vyjít, je zkvalitnění veřejné hromadné dopravy, ruku v ruce jdoucí s omezením přístupu automobilů alespoň do městských center. Liberecko-jablonecký region připravuje v Česku zatím ojedinělý projekt zvaný Regiotram Nisa, unikátní syntézu tramvajové a vlakové dopravy, která již úspěšně funguje v několika evropských městech. Jmenujme si např. pionýrské Karlsruhe v Německu, holandský Leiden a Goudu, či předměstí Paříže.

Spojení tramvajové a vlakové dopravy, anglicky zvané „tram-train“, do češtiny přeloženo poněkud podivně znějícími termíny jako „tram-vlak“ nebo „vlakotramvaj“, spojuje výhody obou dopravních prostředků a odstraňuje některé nevýhody. Problém, který např. mnoho lidí odrazuje od cestování veřejnou dopravou, je fakt, že jsou nuceni na své trase např. z domova do práce několikrát přestupovat (vlakem do města, poté městskou veřejnou dopravou atd.), což bývá oproti automobilu finančně i časově nevýhodné. Tato nová syntéza však přesně tento nedostatek odbourává. Vzniká tím ale mnoho jak technických, tak legislativních problémů – vlaky a tramvaje mají rozdílný rozchod kolejí, rozdílné napájení atd., ale vztahují se na ně i jiné legislativní nároky.

Při pohledu na předpokládané mezinárodní spojení na trase Žitava-Hrádek nad Nisou-Liberec-Jablonec nad Nisou-Tanvald-Harrachov-Jelenní Hora nám je ihned jasné, že jde o přelomový a velmi velkorysý projekt, spojující všechny tři státy tzv. euroregionu Nisa. Jeho účel – plnohodnotná alternativa automobilové dopravě dává naději v alespoň částečné řešení současných i budoucích dopravních problémů, v záchranu samotného systému železniční dopravy v regionu, ale i ve zvýšení mobility práce v celém Libereckém kraji.

Jediný stín tak na celý projekt vrhá jeho budoucí realizace, při které nositel projektu, Liberecký kraj, vybral jako koordinátora projektu firmu Investorská inženýrská s.r.o. Liberec. Tedy dceřinou společností firmy Syner, kterou vlastní člen ODS a o které se jako o firmě s krajně nadstandardními vztahy s vedením města zmiňují nejen média, ale i např. nezisková

organizace Transparency International⁴⁵. Je smutným faktem, že i takto pro město i pro celý kraj nepochybně pozitivní projekt, vzbuzuje v Liberci již deset let před začátkem realizace určité, dle mého názoru oprávněné, pochybnosti. Přesto se však nepochybně jedná o konkrétní, praktický a pozitivní návod na řešení nejpálčivějšího problému současných měst obecně, o jeden z mála léků, dávající naději nemocnému pacientovi jménem Liberec.

45 TRANSPARENCY INTERNATIONAL. *Liberec*. URL:
<www.transparency.cz/doc/verejne_zak/liberec.doc>

12. Závěr

Při studování městské krajiny města Liberce v kontextu moderních urbanistických teorií mi postupně na povrch vytanuly zejména dva konkrétní problémy, které mohu jasně označit jako v současné situaci zdaleka nejpálčivější. První z nich je, řekněme, lokálního charakteru a nazval bych jej nekonceptností urbanistického rozvoje. Vedení města totiž postrádá jasný a pevný plán územního rozvoje. Ten se naopak často mění podle partikulárních zájmů v kraji vlivných soukromých firem a osob. Město citelně postrádá funkci městského architekta či urbanisty, který by jako odborná i morální autorita zaštiťoval a usměrňoval bouřlivý stavební rozvoj ve městě, a ignoruje základní předpoklady ekonomicky i ekologicky trvale udržitelného rozvoje. Budí tak silné podezření, že individuální zájmy mají na radnici přednost před zájmy veřejnými.

Druhým problémem, který je o poznání širšího charakteru, je, lapidárně řečeno, osobní automobil. Současná města, tedy lidská sídla, ale i obrovská sféra obchodního a zábavního průmyslu se orientují v drtivé většině na automobilovou dopravu. Té je postupně přizpůsobována čím dál větší část nově vytvořené městské krajiny. Vzdálenosti, které je třeba urazit mezi jednotlivými složkami života – mezi bydlením, prací, nákupy, či zábavou – se neustále prodlužují. Současně jsou kladeny stále větší nároky na rychlost a plynulost přepravy. Silniční koridory se proto rozšiřují a konstantně nabobtnávají, čímž zvětšují prostor, který ze současných měst ukrajují chodcům, cyklistům či pouze lidem toužícím po rekreačním využití času v kontextu městského prostoru. Vzniká tak uzavřený kruh závislosti na automobilu a člověk, místo aby byl automobilem osvobozen, je automobilem zotročován.

Město, jako neustále se vyvíjející organismus a měnící se sociální fenomén, bude navždy poskytovat nekonečné množství podnětů ke studiu nejen z pohledu společenských věd. Město bude také navždy primárním sídlem člověka, jak současného, tak i budoucích generací. Musíme mít na zřeteli, že veškerá současná rozhodnutí ovlivní životy na několik pokolení dopředu. Z tohoto důvodu je třeba se o problémy současného urbanismu aktivně zajímat, a to včetně osobní angažovanosti ve veřejném životě. Město bylo, je, a vždy bude určitým kompromisem. Kompromisem mezi zájmy individuálními, a zájmy veřejnými. Je pouze a jenom na nás, aby hlas obecné a veřejné prospěšnosti nebyl přehlušen krátkodobými ekonomickými zájmy několika málo jedinců na radnici. Proto považuji budoucí studium fenoménu města, jeho hlubší pochopení, ale i rozvoj občanské společnosti a vyšší míru osobní angažovanosti naší veřejnosti za základní podmínky pro zlepšení kvality našich životů.

13. Seznam použití literatury

AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis, 1999. ISBN 80-7108-154-X.

BIANCHINI, Franco – PARKINSON, Michael. *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. Manchester: Manchester University Press ND, 1994. ISBN 0-7190-4576-2.

ČIHÁK, Petr. *Liberec: Architektura města* [online]. [cit. 2009-08-04].

URL: <<http://www.liberec-mesto.estranky.cz/stranka/architektura>>.

ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2005*. Liberec: Občanské sdružení cesty – Fotoarchiv Města Liberce, 2006. ISSN 1801-6227.

ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2006*. Liberec: Občanské sdružení cesty – Fotoarchiv Města Liberce, 2007. ISSN 1801-6227.

ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2007*. Liberec: Fotoarchiv města Liberce, 2008. ISSN 1801-6227.

ČTVERÁČEK, Karel. *Ročenka liberecké architektury: 2008*. Liberec: Fotoarchiv města Liberce, 2009. ISSN 1801-6227.

ČTVERÁČEK, Karel – MOHR, Jan. *Reichenberg: Zwischen Erinnerung und Gegenwart*. Liberec: Knihy 555, 2001. ISBN 80-238-7667-8.

ČTYŘOKÝ, Jiří – MAIER, Karel. *Ekonomika územního rozvoje*. Praha: Grada publishing, 2000. ISBN 80-7169-644-7.

DOBIÁŠ, Josef. *Liberecké chrámy*. Liberec: Severografia, 1983.

DOLEJŠÍ, Václav – SYROVÁTKA, Tomáš. *Kalousek řeší arbitráž, kterou odstartovalo Čunkovo rozhodnutí* [online]. [cit. 2009-19-05].

URL: <http://zpravy.idnes.cz/kalousek-resi-arbitraz-kterou-odstartovalo-rozhodnuti-cunka-p6z-/domaci.asp?c=A090108_213310_domaci_abr>.

DOWNS, Roger M. – STEA, David. *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. New York: Joanna Cotler Books, 1977. ISBN 0-0604-1733-1.

FALTÝNEK, Vilém. *Bývalá Textilana úplně zmizela, padl i 84 m vysoký komín* [online]. [cit. 2009-24-04] URL: <<http://www.radio.cz/cz/zpravy/64091>>

GEHL, Jan. *Život mezi budovami: Užívání veřejných prostranství*. Brno: Albert, 2000. ISBN 80-85834-79-0.

GEHL, Jan – GEMZOE, Lars. *Nové městské prostory*. Šlapanice: ERA, 2002. ISBN 87-7407-233-1.

GINTEL, Allan. *Mentální mapy* [online]. [cit. 2009-03-05]. URL: <www.cenapp.cz/userdata/dr.gintel.doc>.

HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha: Oikoymenh, 2006, ISBN 80-7298-167-6.

HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. Brno: ERA, 2005. ISBN 80-7366-028-8.

CHALOUPSKÁ, Markéta – MACHOVÁ, Martina. *Šampionát ani nezačal, policie už řeší špinavé obchody* [online]. [cit. 2009-27-04]. URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=629399>>.

KARPAŠ, Roman. *Stalo se na severu Čech 1900/2000*. Liberec: Knihy 555, 2001. ISBN 80-86424-17-0.

KARPAŠ, Roman. *Knihy o Liberci*. Liberec: Dialog, 1996.

KORYCH, Martin. *Aktuality* [online]. [cit. 2009-12-04]. URL: <<http://www.liberec.cz/scripts/detail.php?id=31610>>

KRATOCHVÍL, Petr. *O smyslu a interpretaci architektury*, Praha: VŠUP, 2005. ISBN 80-86863-04-2.

KRIER, Léon. *Architektura: Volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7.

LIPUS, Radovan – VÁVRA, David. *Šumná města*. Brno: Petrov, 2002. ISBN 80-7227-125-3.

MACHOVÁ, Martina. *Mají přátele v ODS a zakázky za miliony* [online]. [cit. 2009-23-04] URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=625297>>.

MACHOVÁ, Martina. *Šampionát 2009: Mají přátele v ODS a zakázky, díl 2* [online]. [cit. 2009-29-04]. URL: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=625803>>.

RYDEN, Kent C. – FRANKIN, Wayne. *Mapping the invisible landscape*. Iowa: University of Iowa Press, 1996. ISBN 0-8774-5414-0.

TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. Liberec: Komise cestovního ruchu, 1992.

VALCHAŘOVÁ, Vladislava – BERAN, Lukáš. *Industriál libereckého kraje*. Praha: Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT, 2007.